

**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

КЛЮЧКОВИЧ АНАТОЛІЙ ЮРІЙОВИЧ

УДК 321.7-045.23 (437.6)

**ЕВОЛЮЦІЯ МОДЕЛІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ
В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Львів – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор політичних наук, доцент
Шипунов Геннадій Володимирович,
Львівський національний університет імені Івана Франка, в.о. завідувача кафедри теорії та історії політичної науки

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Бурдяк Віра Іванівна,
Чернівецький національний університет,
професор кафедри політології та державного управління

доктор політичних наук, професор
Зеленько Галина Іванівна,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України,
завідувач відділу теоретичних та прикладних проблем політології

доктор політичних наук, професор
Фісун Олександр Анатолійович,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
завідувач кафедри політології

Захист відбудеться « 24 » червня 2020 р. о « 12 » годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 35.051.17 Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 301, тел. 239-44-62.

Із дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79601, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий « __ » травня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. В. Бунь

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Досвід країн Центрально-Східної Європи засвідчує поліваріантність моделей суспільно-політичного розвитку після краху комуністичних режимів. Попри ряд спільних характеристик і ключових цілей на старті трансформації, не всі країни регіону мали позитивну динаміку та лінійний шлях транзиту, не всі досягли рівня консолідованої демократії, і не всі консолідовані демократії повністю реалізували свій потенціал на сучасному етапі суспільно-політичного розвитку. У контексті світових криз, внутрішніх проблем Європейського Союзу, поширення популізму «нові демократії» все більше стикаються з новими викликами та загрозами. На сучасному етапі в регіоні Центрально-Східної Європи спостерігаються суперечливі процеси, неліберальні тенденції суспільно-політичного розвитку, які насторожують демократичну спільноту та вимагають ретельного наукового аналізу. Парадокси демократизації актуалізують дослідження даної проблематики й у ретроспективному ключі, оскільки чимало нинішніх труднощів в окремих країнах регіону мають генетичний зв'язок з первинними проблемами політичного транзиту.

У процесі посткомуністичного розвитку Словацька Республіка успішно досягла стадії консолідованої демократії, водночас її транзитний шлях був складнішим, аніж в інших «нових демократіях». В середині 1990-х рр. еволюційний поступ країни був пригальмований функціонуванням гібридного політичного режиму. В ці роки міжнародна спільнота з сумнівом ставилася до проголошених євроінтеграційних цілей Словаччини та її можливостей демократично розвиватися. Водночас словацьке суспільство знайшло в собі сили подолати авторитарні загрози, повернутися на шлях демократичного розвитку й успішно завершити перехід до демократії на початку 2000-х рр. На сучасному етапі словацька модель суспільно-політичного розвитку стикається з рядом проблем і викликів, які мають внутрішнє і зовнішнє походження та потребують адекватної відповіді в найближчому майбутньому.

Нелінійність і турбулентність словацького переходу до демократії підкреслює значущість його дослідження з позицій вітчизняної політичної науки, зважаючи на загрози демократії та «зигзаги» трансформації політичного режиму в Україні. Словацький трансформаційний досвід є важливим для України з огляду на комплекс подібних історично важливих завдань, які постали перед обидвома країнами після розпаду «соціалістичного табору». Адже окрім здійснення політичних та економічних перетворень, Україна подібно до Словаччини розбудовує власну державність і завершує процес національної інтеграції.

Проблема консолідації демократії безумовно є актуальною для українського суспільства, яке, попри реформні та революційні спроби, вже третє десятиліття залишається в т.зв. «сірій зоні» розвитку. Словаччина шляхом «навздогінної консолідації» продемонструвала світу як швидко перейти від гібридного до демократичного політичного режиму. Проблеми тривалості транзиту,

гібридності режиму та консолідації демократії в Україні зумовлюють академічний і політико-практичний інтерес до складних перехідних процесів, які мали місце на посткомуністичному просторі.

В сучасних суспільно-політичних моделях Словаччини та України можна простежити чимало проблемних паралелей у розрізі культурно-цивілізаційних коливань між Сходом і Заходом, асиметрії регіонального розвитку, неформальних практик політичного процесу, конфліктних і «підданських» рис політичної культури, які актуалізують пошук шляхів їхнього розв'язання. Трансформаційний досвід Словаччини є адаптивним і цінним для України, зважаючи на близькість соціокультурних, етноментальних та історико-політичних умов. Успіхи та труднощі словацьких структурних реформ є релевантними у контексті оцінювання та прогнозування перспектив і ризиків модернізації політичної системи та євроінтеграційного поступу України.

Отже, актуальність вдосконалення моделі суспільно-політичного розвитку України, можливість використання словацького досвіду демократичних трансформацій, а також недостатня наукова розробленість даної проблеми зумовили вибір теми дисертаційної роботи «Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі теорії та історії політичної науки філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка у рамках комплексної науково-дослідної теми «Політичні аспекти безпеки особи в контексті формування нових регіональних систем безпеки: індикатори та інституційні принципи й механізми гарантування», номер державної реєстрації 0117U001398.

Метою дослідження є комплексний аналіз еволюції моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці.

Досягнення поставленої мети передбачало розв'язання таких **завдань**:

- висвітлити сучасний стан наукової розробки проблематики суспільно-політичного розвитку Словаччини;
- проаналізувати основні проблеми дослідження посткомуністичних трансформацій у країнах Центрально-Східної Європи й визначити оптимальні теоретико-методологічні підходи до аналізу еволюції моделі суспільно-політичного розвитку Словаччини;
- дослідити суспільно-політичні зміни в Словаччині в умовах краху комуністичного режиму та «федерального» етапу системних трансформацій;
- встановити чинники формування та особливості функціонування гібридного політичного режиму в умовах самостійного державного розвитку Словацької Республіки;
- з'ясувати особливості словацької моделі демократичної консолідації в розрізі її структурних рівнів і чинників, що вплинули на завершення переходу до демократії;

- розкрити механізм і проблеми функціонування парламентської демократії, а також вплив владно-інституційної модернізації на суспільно-політичний розвиток Словаччини;
- простежити становлення та розвиток словацької партійної системи в умовах суспільно-політичних трансформацій, проаналізувати вплив соціополітичних поділів на структурування партійно-політичного простору;
- дослідити розвиток взаємовідносин між державою і громадським сектором у контексті трансформаційних процесів у Словаччині;
- висвітлити політико-культурні аспекти трансформаційних процесів у розрізі ціннісних орієнтацій і політичної участі словацьких громадян;
- проаналізувати проблеми та тенденції суспільно-політичного розвитку Словаччини на сучасному етапі.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичний розвиток Словацької Республіки.

Предметом дослідження є зміни на рівні партійної системи, державно-владних інститутів, громадського сектора, політичної культури суспільства та їхній вплив на еволюцію моделі суспільно-політичного розвитку Словаччини.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють тридцятилітній період суспільно-політичного розвитку Словаччини: від Листопадової революції 1989 р. у Чехословаччині, яка зафіксувала початок демократичних трансформацій, до сучасного етапу розвитку словацької консолідованої демократії (станом на 2019 р.). Ключовим критерієм для оцінки успішності переходу до демократії є вступ Словаччини до ЄС і НАТО у 2004 р., який став можливим внаслідок міжнародного визнання відповідності розвитку країни демократичним стандартам. Після 2004 р. у Словаччині триває стабілізація демократичних інститутів і закріплення громадянської політичної культури, що є важливим для реалізації потенціалу консолідованої демократичної моделі суспільно-політичного розвитку.

Методи дослідження. Для багатоаспектного аналізу суспільно-політичного розвитку Словаччини використано комплекс методів. Системний підхід дозволив розкрити взаємодію між суспільним середовищем і політичною системою в процесі конструювання моделі суспільно-політичного розвитку Словаччини. За допомогою структурно-функціонального аналізу розкрито багаторівневість організації та взаємопов'язаність функціонування елементів політичної системи. Інституційний метод застосовувався для аналізу зміни повноважень і статусу державних органів влади, оцінки демократичності та ефективності політичних інститутів в умовах трансформації. Нормативно-ціннісний підхід допоміг проаналізувати складну природу ціннісних орієнтацій словацьких громадян, соціальні очікування та відчуття, пов'язані з демократичним розвитком. Для дослідження соціальної обумовленості політичного розвитку був використаний соціологічний підхід. Порівняльний метод надав можливість виокремити загальні транзитивні риси та національні особливості словацького переходу до демократії в контексті соціально-політичних трансформацій у посткомуністичних країнах ЦСЄ. Для

виокремлення етапів і чинників еволюції суспільно-політичної моделі Словаччини, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між політичними подіями використовувався історичний метод. Для емпіричної перевірки теоретичних положень використовувалися дані рейтингових моніторингів, які здійснюють міжнародні та національні дослідницькі організації. Застосування комплексу методів і підходів дозволило з різних аспектів дослідити суспільно-політичний розвиток Словаччини, з'ясувати його логіку та результативність.

При дослідженні суспільно-політичних трансформацій у Словаччині була застосована інтегративна схема аналізу із використанням як транзитологічного інструментарію, так і альтернативних методологічних підходів (неоінституціональний, соціетальний, партологічний). При комплексному дослідженні проблеми автор опирався на принцип міждисциплінарності. Разом з тим, аналізуючи суспільно-політичні процеси в Словаччині з позицій політології, автор не ставив своїм заданням ґрунтовно проаналізувати економічні, правові, культурні, історико-фактографічні, зовнішньополітичні аспекти трансформації, які є перспективним предметом для подальших розвідок у рамках відповідних наукових напрямів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в комплексній розробці проблеми еволюції моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці, що здійснюється вперше в українській політичній науці.

Уперше:

– запропоновано концептуальний підхід до комплексного дослідження еволюції національних моделей суспільно-політичного розвитку, який базується на поетапному аналізі суспільно-політичних змін і трансформаційних процесів у Словаччині крізь призму впливу структурних і процедурних чинників, взаємообумовленості структури та динаміки перетворень, результативності демократичних реформ і варіативності їхніх наслідків, співвідношення універсальних закономірностей і національних особливостей посткомуністичного розвитку. Відповідно до авторського концепту з'ясовано процесуальні характеристики моделі суспільно-політичного розвитку Словацької Республіки, які проявилися впродовж досліджуваного періоду: еволюційність (від комуністичного посттоталітаризму до консолідованої демократії); нелінійність траєкторії транзиту (нетривала гібридизація політичного режиму); чотиривимірність вертикальної структури трансформації (розбудова політичної демократії, ринкової економіки, національної державності, політичної нації); «навздогінний» характер модернізації; європоспрямованість курсу розвитку;

– апробовано в словацькому суспільно-політичному контексті структурну схему аналізу демократичних трансформацій на партійному, державно-владному, громадському, політико-культурному рівнях, процесуальну динаміку яких розглянуто в ретроспективному та сучасному вимірах. Відповідно до розробленої структурно-динамічної схеми аналізу поетапно розкрито специфіку процесів лібералізації/демократизації політичного режиму (1989-1992 рр.), його гібридизації (1993-1998 рр.), консолідації демократії (1999-2004 рр.) і реалізації

її потенціалу в сучасних умовах. Показано, що на кожному з етапів модель суспільно-політичного розвитку Словаччини відтворювала свої специфічні національні характеристики: 1) демонтаж комуністичного режиму та багаторівнева демократизація на початку 1990-х рр. свідчили про реалізацію моделі «навздогінної модернізації», яка супроводжувалася національно-політичною трансформацією; 2) гібридизація політичного режиму в умовах розбудови словацької державності загострила конфліктні елементи моделі суспільно-політичного розвитку, які черпали своє живлення на політичному, владно-інституційному, соціокультурному рівнях; 3) консолідація демократії в Словаччині на початку 2000-х рр. стала можливою завдяки «другій хвилі» модернізації та посиленню консенсусного стилю політичних відносин у контексті реалізації євроінтеграційного курсу; 4) на сучасному етапі відбувається стабілізація і вдосконалення словацької моделі консолідованої демократії у світлі нових тенденцій суспільно-політичного розвитку;

– з'ясовано, що владно-інституційна система в умовах гібридного режиму в Словаччині відіграла суперечливу роль: з одного боку, формальні демократичні механізми виконували роль перешкоди авторитарним тенденціям; з іншого – недосконала інституційна структура, неузгоджене функціонування окремих елементів парламентської моделі створювали ризики зловживання владою. Доведено, що в умовах парламентської системи правління і гібридного політичного режиму президент здатен дієвим чином протистояти «прем'єрському абсолютизму» та концентрації влади у руках парламентсько-урядової коаліції, спираючись на підтримку політичної опозиції, громадянського суспільства та незалежну позицію інститутів, включених у механізм розподілу державної влади (насамперед судової системи);

– обґрунтовано, що консолідація демократичного режиму в Словаччині є інтегральним результатом багаторівневих соціально-політичних змін під впливом комплексу структурних і процедурних чинників, а саме: реалізації консенсусної стратегії політичних еліт, модернізації державно-владної системи, інституціоналізації демократичних правил політичної конкуренції, зниження впливу неформальних практик, ізоляції антисистемної опозиції, стабілізації партійної системи, посилення конструктивності у взаємодії держави та «третього» сектора, здійснення неоліберальних економічних реформ і євроінтеграційного курсу. В контексті словацького досвіду аргументовано, що «навздогінна» євроінтеграційна модернізація є можливою в короткі строки, за умови досягнення політичного консенсусу щодо західного вектора розвитку країни, а також зацікавленості та реальної підтримки з боку ЄС;

– встановлено, що системні труднощі у функціонуванні моделі консолідованої демократії в сучасній Словаччині обумовлені суперечностями між її процесуальними та структурними складовими: відносно швидка та успішна «навздогінна» політико-інституційна модернізація сприяла конституційно-правовій консолідації, створила умови для інтегрованості всіх ключових акторів у систему демократії; водночас, інтенсивність і результативність політико-інституційних перетворень пригальмовували

конфліктність, амбівалентність і довготривалість змін на рівні політичної культури суспільства, що позначилося на ступені інституціоналізації демократичних механізмів, спричинило невідповідність між формальним і реальним функціонуванням політичних інститутів, посилило недовіру громадян до владних структур і системних партій, загостило соціополітичні поділи, створюючи ризики для подальшого демократичного розвитку країни. З огляду на багаторівневність і тривалість консолідаційних процесів аргументовано, що подальша еволюція словацької моделі суспільно-політичного розвитку перебуває у прямій залежності від консолідованості громадянського суспільства, реалізації соціально-економічного змісту демократії та закріплення громадянської політичної культури;

– обґрунтовано, що активна політична участь ні на загальнонаціональному, ні на місцевому рівні не є стійким елементом політичної культури словацького суспільства, попри збереження ним здатності до ситуативної протестної мобілізації під впливом резонансних проблем (зокрема, масові хвилі протесту в 1989, 1998, 2011-2012, 2017, 2018 рр.). Прослідковано залежність рівня електоральної активності словаків від їхньої оцінки політичного та управлінського потенціалу відповідного політико-владного рівня, що пояснює значно вищу явку на парламентських і президентських виборах у порівнянні з регіональними та наднаціональними. Обґрунтовано, що довготривалий низхідний тренд участі словацьких громадян у різних видах виборів (парламентських, президентських, регіональних, комунальних, європейських) обумовлений комплексом соціалізаційних, мотиваційних, мобілізаційних чинників і віддзеркалює електорально-поведінкові тенденції розвитку «нових демократій».

Уточнено та доповнено:

– розуміння специфіки демократичної трансформації Словаччини в контексті загальних транзитивних характеристик країн ЦСЄ, яка знайшла свій прояв у відносно несприятливих стартових умовах переходу до демократії, чотиривимірній структурі словацького транзиту, «зигзагоподібності» його траєкторії, нерозмежованості фаз лібералізації та демократизації режиму, супровідній національно-політичній трансформації, короточасному функціонуванні гібридного режиму, нелюстрованості та впливовості екскоммуністичної еліти, визначальній антиавторитарній ролі «третього» сектора, «навздогінному» характері консолідації демократії, завищених соціальних очікуваннях і складності політико-культурного контексту;

– доцільність використання для аналізу суспільно-політичного розвитку Словаччини в 1993-1998 рр. концептуальної призми гібридного політичного режиму в розрізі його структурно-динамічних характеристик, а саме: передумов і чинників становлення режиму, шляхів і методів концентрації влади (у формі т.зв. «мечіаризму»), закріплення формальних і неформальних інститутів, співвідношення авторитарних і демократичних елементів. Встановлено суперечливий і конфліктний зміст суспільно-політичної моделі Словаччини за прем'єрства В. Мечіара, що було обумовлено декларативним пошуком країною

власного національного шляху та ситуативним коливанням у системі полярних координат майбутнього розвитку: між демократією та авторитаризмом, між консолідацією словацької нації та нагнітанням міжетнічної напруги, між реалізацією прозахідного курсу й активізацією співпраці з Росією, між розбудовою ринкової економіки та посиленням державного регулювання;

– позицію, що вступ країни в ЄС як індикатор консолідації демократії не гарантує й надалі її поступальний демократичний розвиток, відсутність спроб реставрації неліберальних режимів. Аргументовано, що характер трансформаційних процесів у сучасній Словаччині віддзеркалює суперечливі коливання в площині демократичного розвитку в регіоні ЦСЄ. Емпірично зафіксовано, що під впливом комплексу чинників (соціально-структурних, елітно-процедурних), криз (євроінтеграційної, економічної, міграційної) у сучасній Словаччині зростає популярність націоналістичних ідей, антиєвропейських і антисистемних гасел, а також суспільна підтримка крайніх правих політичних сил, які їх пропагують;

– твердження, що трансформація системи державного правління в Словаччині віддзеркалювала логіку інституційного пошуку і коливань, характерних для «нових демократій» на певному етапі суспільно-політичного розвитку. Встановлено, що специфіка розвитку державно-владної системи Словаччини обумовлена етапними факторно-детермінуючими характеристиками: структурною політико-інституційною перебудовою в федеральний період трансформації; інерційністю розбудови владної структури в умовах становлення державної самостійності; протистоянням формальних інститутів і неформальних практик в умовах гібридного режиму; конституційно-правовою модернізацією, європеїзацією і децентралізацією державної влади на стадії консолідації демократії; пошуком механізмів оптимізації державно-владної структури на сучасному етапі розвитку;

– позицію, що посткомуністична трансформація політичної свідомості словацького суспільства має складний і незавершений характер, оскільки увібрала в себе комплекс суперечливих орієнтацій: реалізовані та нереалізовані соціальні очікування громадян; ностальгію за комуністичними цінностями та ліберально-демократичні орієнтири; національну толерантність і етнічну нетерпимість; усвідомлення «західної» та «східної» культурно-цивілізаційної належності; єврооптимізм, євроскепсис і утилітарне розуміння членства в ЄС; оптимістичні та песимістичні настрої щодо розвитку держави. Доведено, що вказані амбівалентії суспільної свідомості ускладнювали ціннісну легітимацію демократичного режиму і системних перетворень у 1990-х рр., а на сучасному етапі не сприяють завершенню консолідації на рівні політичної культури, утруднюють визначення стабільного курсу розвитку словацької держави;

– методологічний інструментарій комплексного дослідження суспільно-політичних трансформацій шляхом доповнення теоретичних схем транзитології та консолідології, положеннями неінституціонального, партологічного та соціетального аналізу, принципами системного та еволюційного підходів, а також залученням емпіричних методик оцінки рівня демократичного розвитку;

– методологічну призму аналізу соціально-політичних розмежувань у словацькому контексті шляхом: аплікації типології посткомуністичних кліважних структур; актуалізації традиційних типів поділів; виокремлення нестандартних конфліктних ліній, доміантних на відповідному етапі політичного розвитку. Зроблено висновок про ендогенну складність суспільно-політичного розвитку Словаччини у зв'язку з наявністю численних традиційних і нестандартних соціополітичних поділів, їхнім взаємним напластуванням, ситуативною актуалізацією і нестійкою партійно-політичною репрезентацією;

– систематизацію джерел, які можуть стати теоретичною та емпіричною основою для дослідження словацької проблематики з позицій політичної науки. Запропоновано авторське бачення кола головних проблемних питань у дослідженні суспільно-політичного розвитку Словаччини, які потребують політологічного аналізу та розв'язання.

Набули подальшого розвитку:

– положення про роль партій у суспільно-політичному житті Словаччини, а саме: значні інституційні можливості партій в умовах парламентської демократії та пропорційної виборчої системи обмежуються слабкою їхньою вкоріненістю у суспільстві, що призводить до персоніфікації, картелізації партій і позначається на рівні їхньої інституціоналізації. Простежено зв'язок між посиленням електорального впливу політичних суб'єктів популістської, екстремістської, антисистемної спрямованості та деструктивними тенденціями в розвитку сучасної партійної системи Словаччини (розпад структурного ядра, деінституціоналізація партій, плюралізація і поляризація парламентського представництва партій);

– аргументація про визначальний вклад «третього» сектора в протидію авторитаризму та консолідацію демократичного режиму в Словаччині. Встановлено кореляцію між загостренням проблем демократії, активізацією громадянського суспільства та посиленням конфліктності відносин у площині «влада – громадський сектор», що знаходило прояв на різних етапах суспільно-політичного розвитку Словаччини.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Результати роботи, її положення і висновки можуть бути використані для подальших теоретичних і прикладних досліджень демократичних трансформацій, а також при написанні навчальних посібників, підготовці загальних і спеціальних курсів та викладанні соціально-політичних дисциплін. Комплексний характер роботи розширює можливості для цілісного розуміння й багатоаспектного вивчення трансформаційних процесів у словацькому суспільстві з позицій соціогуманітарних наук. Висновки та положення, які наведені в дисертації, можуть бути використані в українській практиці реформування політичної системи в рамках її модернізаційного поступу до демократії та реалізації євроінтеграційного курсу.

Особистий внесок здобувача. Всі результати дослідження, викладені у дисертації, отримано автором особисто. У друкованих працях, опублікованих у співавторстві, автору дисертації належать: у колективних монографіях

«Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України» (с. 58-67, с. 105-119); «Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття» (с. 128-142).

Апробація результатів дослідження. Основні положення й висновки дисертаційного дослідження викладені автором на міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференціях, зокрема: Всеукраїнська наукова конференція «Методологія політичної науки: Перші методологічні читання» (м. Львів, 19 грудня 2008 р.); Міжнародна наукова конференція «Людина. Світ. Суспільство (до 175-річчя філософського факультету). Дні науки філософського факультету – 2009» (м. Київ, 21-22 квітня 2009 р.); III Міжнародна наукова конференція «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність / Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate» (Satu Mare, 30 iunie – 1 iulie 2009); Науково-практична конференція з міжнародною участю «Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика» (м. Львів, 8 квітня 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Слов'янська культура та писемність: минуле і сучасність» (м. Ужгород, 19-20 травня 2011 р.); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2011» (м. Київ, 20-21 квітня 2011 р.); Medzinárodná vedecká konferencia «Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe» (Bratislava, 14-16 novembra 2011); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2012» (м. Київ, 18-19 квітня 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Регіональне та місцеве управління: український і зарубіжний досвід» (м. Ужгород, 21 червня 2012 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Закарпатські Волошинські читання» (м. Ужгород, 25-30 березня 2013 р.); II Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події» (м. Львів, 25-31 березня 2013 р.); Науково-практична конференція з міжнародною участю «Модернізація системи державного управління: теорія та практика» (м. Львів, 15 квітня 2013 р.); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2013» (м. Київ, 16-17 квітня 2013 р.); «Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право (м. Ужгород, 30 травня 2013 р.); «Ужгородські словацькі наукові читання: історія, культура, політика, право» (м. Ужгород, 13 лютого 2014 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Молодь в євроінтеграційних прагненнях України» (м. Івано-Франківськ, 20 лютого 2014 р.); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2014» (м. Київ, 15-16 квітня 2014 р.); Medzinárodná vedecká konferencia «Idea tolerancie a intolerancie. Teória a prax» (Prešov, 2-3 oktober 2014); Міжнародна наукова конференція «Політичні кризи в державах та регіонах Європи: внутрішні передумови та зовнішні виклики у ХХ – на початку ХХІ століття» (м. Ужгород, 16-17 жовтня 2014 р.); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2016» (м. Київ, 20-21 квітня 2016 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід» (м. Одеса, 28 жовтня 2016 р.); Міжнародна наукова

конференція «Дні науки філософського факультету – 2017» (м. Київ, 25-26 квітня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика» (м. Київ, 22-23 листопада 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика» (м. Київ, 23 листопада 2018 р.); II Міжнародна наукова конференція «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура» (м. Київ, 22 листопада 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 73 публікаціях, зокрема у 1 одноосібній монографії, 2 колективних монографіях, 1 навчальному посібнику, 23 статтях у вітчизняних фахових виданнях з політичних наук, 6 статтях у закордонних наукових періодичних виданнях, 13 статтях в інших вітчизняних і закордонних виданнях, 27 тезах доповідей на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із переліку умовних позначень, вступу, шести розділів (17 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації складає 547 сторінок, обсяг основного тексту – 405 сторінок, додатків – 45 сторінок, список використаних джерел включає 737 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету й завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про їхню апробацію, а також структуру дисертації.

У першому розділі – **«Стан наукової розробки проблематики дослідження»** – проаналізовано та систематизовано наукові публікації, присвячені різним аспектам суспільно-політичного розвитку Словаччини.

Джерельну базу дослідження структуровано в рамках трьох основних груп: перша – це праці, які складають теоретичну основу для дослідження демократичних транзитів, суспільно-політичних трансформацій у перехідних суспільствах; другу групу сформували наукові публікації, які повністю або частково присвячені питанням суспільно-політичного розвитку Словаччини; третя група – це джерела фактичних даних.

У загальнотеоретичному аспекті важливими для дисертаційного дослідження визначено праці таких закордонних вчених як В. Банс, К. фон Бейме, З. Бжезинський, Л. Вей, В. Гельман, Л. Даймонд, Ф. Закарія, Т. Карл, Т. Карозерс, А. Круассан, С. Левіцкі, А. Лейпхарт, Х. Лінц, А. Мельвіль, В. Меркель, К. Оффе, Г. О'Доннелл, А. Пшеворський, Дж. Прідхем, Д. Растоу, А. Степан, С. Хантінгтон, Ф. Шміттер, П. Штомпка, які допомогли сформувати

цілісне уявлення про загальну логіку суспільно-політичних трансформацій, моделі, чинники та результати демократичних транзитів.

Теоретичні та емпіричні аспекти суспільно-політичних трансформацій у країнах ЦСЄ розглянуто в працях українських дослідників: О. Бабкіної, В. Бортнікова, О. Брусилівської, В. Бурдяк, Є. Головахи, В. Горбатенка, В. Денисенка, Г. Зеленько, В. Климончука, І. Кресіної, А. Колодій, Ю. Мацієвського, М. Михальченка, М. Лендзел, В. Литвина, С. Наумкіної, Ю. Остапця, А. Романюка, О. Романюка, Н. Ротар, Ф. Рудича, О. Фісуна, Г. Шипунова та ін. Наукові пошуки зазначених вчених спрямовані на аналіз закордонного та вітчизняного демократизаційного досвіду, з'ясування транзитивних закономірностей та особливостей, вироблення пропозицій і рекомендацій для України, а також розробку методологічних підходів, виходячи з регіональної та національної специфіки посткомуністичних трансформацій.

Другу групу джерел сформували наукові праці, які повністю або частково націлені на вивчення суспільно-політичного розвитку Словаччини. В рамках даної групи наукові публікації систематизовано у три підгрупи за принципом конкретизації предмету дослідження: 1) праці комплексного та порівняльного характеру, в яких політичний розвиток Словаччини є лише частиною дослідження або ж аналізується опосередковано; 2) конкретно-спрямовані дослідження, присвячені демократичній трансформації в Словаччині як цілісному процесу; 3) наукові публікації, орієнтовані на розкриття окремих аспектів розвитку Словаччини (історичних, державно-владних, партійних, політико-культурних, етнонаціональних, зовнішньополітичних та ін.).

Підходи й оцінки, які запропоновані науковцями (В. Глошек, В. Дворжакова, В. Жуборова, Л. Зашкільняк, М. Кріль, Ї. Кунц, І. Кучерова, Є. Пугач, А. Романюк, В. Яровий) у рамках групи узагальнюючих і порівняльних досліджень, мають важливе методологічне та концептуальне значення для аналізу суспільно-політичного розвитку як Словаччини, так і регіону Центрально-Східної Європи.

Спроби аналізу посткомуністичного розвитку Словаччини як цілісного суспільно-політичного процесу здійснено в публікаціях М. Велшіца, Е. Задорожнюк, Л. Копечека, Д. Лешка, І. Мартинчук, Г. Месежнікова, С. Сомолані, у яких, поряд з ретроспективними аспектами, розкрито актуальні проблеми словацької держави в нових політичних умовах. Зроблено висновок, що узагальнена картина розвитку Словацької Республіки, яка пропонується в рамках наведених наукових досліджень, попри змістову насиченість і концептуальну визначеність, має темпоральні та структурні обмеження, які не сприяють цілісному відображенню логіки зміни моделей суспільно-політичного розвитку країни впродовж трьох останніх десятиліть. З огляду на вітчизняний дослідницький контекст, зазначено, що спроби узагальненого аналізу розвитку Словаччини після 1989 р. здійснені переважно з позицій історичної науки.

Об'ємна група публікацій присвячена окремим аспектам трансформації політичної системи Словаччини, а саме: історичним (В. Бака, І. Боровець, С. Балік, С. Віднянський, І. Вовканич, К. Водічка, Е. Задорожнюк, М. Земко,

В. Приходько, Я. Рихлік, І. Шніцер, Я. Цівін), владно-інституційним (Б. Балог, Р. Горват, В. Копча, Е. Лаштіц, В. Лемак, Д. Малова, Л. Орос, Л. Цібулка), партійним (І. Дудінска, Л. Копечек, С. Крно, Г. Месежніков, Д. Лешка, Ю. Марушіак, П. Новотний, М. Рибар, М. Цірнер), громадсько-політичним (М. Андрейкович, П. Гривік, П. Демеш, М. Бутора, З. Буторова, Б. Стречанский), соціокультурним (З. Буторова, Р. Гефферт, О. Гіарфашова, В. Кривий, О. Плавкова), етнонаціональним (Ю. Гамбергер, М. Зан, Н. Лазар, З. Пастор, Ю. Юрійчук, Ш. Шутай), зовнішньополітичним (В. Андрейко, В. Білчік, А. Дулеба, Д. Купар, В. Максимець, С. Мурад, Т. Сергієнко, Л. Янчук) та ін.

Суспільно-політичний розвиток Словаччини відображений у різнопланових джерелах фактичних даних (нормативно-правові документи, статистичні дані, результати соціологічних досліджень, інтерв'ю і виступи політичних діячів), які були використані для емпіричного підтвердження теоретичних положень і висновків дисертаційної роботи.

У результаті систематизації наукових публікацій і джерел фактичних даних дискурсивно репрезентовано основні тематичні напрямки і проблемні питання дослідження суспільно-політичного розвитку Словацької Республіки. Попри значну увагу вчених до вивчення проблематики, бракує комплексних політологічних досліджень системних трансформацій у Словаччині на межі ХХ-ХХІ століть, які дозволили б простежити зміну моделей суспільно-політичного розвитку з урахуванням комплексу чинників та окресленням тенденцій на сучасному етапі.

У другому розділі – **«Теоретико-методологічні засади дослідження еволюції моделі суспільно-політичного розвитку»** – проаналізовано концептуальні підходи до вивчення різних аспектів суспільно-політичного розвитку, висвітлено методологічні проблеми дослідження посткомуністичних трансформаційних процесів.

У підрозділі 2.1 – **«Суспільно-політичні зміни та системні трансформації у Центрально-Східній Європі: концептуальні підходи до вивчення»** – окреслено основні проблеми транзитології, охарактеризовано теоретико-методологічні засади дослідження посткомуністичних трансформацій у регіоні ЦСЄ.

Посткомуністичні трансформації зумовили переосмислення парадигмальних основ транзитології та вдосконалення її методологічного інструментарію. Аргументовано доцільність застосування інтегративної схеми вивчення суспільно-політичного розвитку Словаччини із використанням як концептуальних моделей, сформованих у рамках транзитологічної парадигми, так і альтернативних підходів до вивчення політичних перетворень. Окреслено ключові теоретичні проблеми дослідження посткомуністичних трансформацій, які пов'язані зі структурою, динамікою і траєкторією демократичного переходу, визначеністю процедур і результатів, і в підсумку, з адаптивністю транзитологічного інструментарію для їх вивчення. Підкреслено, що кожному перехідному суспільству властива своя національна модель суспільно-політичного розвитку з визначеними особливостями, аналізу яких повинна бути

приділена ретельна дослідницька увага, поряд зі зваженим застосуванням загальноприйнятих положень та універсальних схем.

Уточнено евристичний потенціал понять «перехід до демократії», «демократичний транзит», «трансформація», «модернізація», які відображають процесуальні аспекти змін політичного режиму, варіативність суспільно-політичного розвитку. Цільові аспекти еволюції моделі суспільно-політичного розвитку розглянуто крізь аналітичні призми теорій гібридного режиму та консолідованої демократії. В аспекті розбудови структурно-динамічної схеми дослідження консолідації демократії аргументовано доцільність звернення до структурної моделі В. Меркеля і К. фон Бейме, стадіальної моделі Дж. Прідхема, при цьому залучаючи до аналізу комплекс проблем соціального та політико-культурного характеру.

З позицій комплексності аналізу причинної обумовленості суспільно-політичного розвитку обґрунтовано важливість теоретико-методологічного синтезу процедурного та структурного підходів, що дозволило систематизувати передумови та чинники перетворень у Словаччині, зіставити їхній вплив на різних рівнях і етапах трансформацій.

У розрізі багатоаспектного вивчення моделі суспільно-політичного розвитку Словаччини уточнено пізнавальні можливості наступних теоретико-методологічних підходів: системного – у розкритті взаємодії між суспільним середовищем і політичною системою, відображенні внутрішньої складності, структурної та функціональної пов'язаності системних рівнів у процесі прийняття та реалізації політичних рішень; еволюційного – у поясненні процесуальних характеристик і поступальних змін у розвитку суспільства; неоінституціонального – у дослідженні співвідношення впливу офіційних правил і неформальних практик політичної взаємодії; соціетального – в аналізі структури соціально-політичних поділів; порівняльного – у зіставленні національних траєкторій трансформацій, динаміки та результативності перетворень у рамках транзитних моделей у регіоні ЦСЄ.

Відповідно до розуміння моделі суспільно-політичного розвитку Словаччини як цілеспрямованої, багаторівневої та динамічної системи, що еволюціонує під впливом структурних і процедурних чинників, обґрунтовано доцільність комплексного аналізу змін на владно-інституційному, партійному, громадському, політико-культурному рівнях.

У підрозділі 2.2 – «Емпіричні методики аналізу рівня демократичного розвитку» – уточнено методологічне значення рейтингових моніторингів для аналізу динаміки та якості суспільно-політичного розвитку перехідних суспільств.

Охарактеризовано формалізовані критерії та індикатори рейтингових досліджень, які здійснюють міжнародні та національні організації (Freedom House, Bertelsmann Stiftung, Transparency International та ін.). Підкреслено, що формалізовані методики індексування дозволили отримати стандартизовані дані про трансформаційні процеси в країнах ЦСЄ, зіставити кількісні показники та якісні характеристики суспільно-політичних змін, з'ясувати ретроспективну та

поточну ситуацію зі станом демократії в Словаччині, простежити динаміку її розвитку за ключовими параметрами впродовж визначеного періоду.

Поєднання теоретичних підходів та емпіричних методик політологічного аналізу трансформаційних процесів дозволило сформуванню цілісної методологічної основи для дослідження динаміки та структури, імперативів і суперечностей суспільно-політичного розвитку Словаччини на відповідному етапі, окреслити ретроспективну та сучасну специфіку її моделі в контексті загальних трансформаційних характеристик країн регіону ЦСЄ.

У третьому розділі – **«Системні трансформації в Словаччині в федеральний період демократичного транзиту»** – проаналізовано зміну моделі суспільно-політичного розвитку в контексті колапсу комуністичного режиму, національно-політичної трансформації та демократичних перетворень у 1989-1992 рр.

У підрозділі 3.1 – **«Падіння комуністичного режиму та установчі вибори 1990 р.»** – охарактеризовано посттоталітарну природу комуністичного режиму в Чехословаччині та його специфіку в словацькій частині федерації, проаналізовано чинники та наслідки «відкриття» демократичного транзиту, з'ясовано особливості політичних процесів у Словаччині в контексті установчих парламентських виборів 1990 р.

Револьюційне «відкриття» чехословацького транзиту в листопаді 1989 р. було результатом впливу комплексу внутрішніх передумов, що свідчили про деструкцію комуністичного режиму (економічна стагнація, регрес соціальної системи, криза ідеологічної мотивації, ерозія в компартійних структурах) і чинників макрорівня, які були пов'язані зі зміною політики керівництва СРСР і кризою соціалістичної системи. Слабкість політичної опозиції, брак реформаторів-лібералізаторів всередині владної еліти, швидкий крах комуністичного режиму в ЧССР, прискорений демонтаж партійно-державного механізму та політична реконструкція владних інститутів – всі ці характеристики свідчили про те, що стадія лібералізації та стадія демократизації протікали паралельно. Встановлено, що перша фаза «федерального» транзиту (листопад 1989 р. – червень 1990 р.) поєднала у собі суперечливі процеси: народну революцію і реконструкцію державної влади, колапс режиму та переговори сторін, протистояння дисидентів і комуністів та їхній союз, переплетіння правових і політичних методів перетворень у країні.

У підрозділі 3.2 – **«Основні напрями демократичних перетворень у 1990-1992 рр.»** проаналізовано політико-інституційні, соціально-економічні, партійні, зовнішньополітичні аспекти трансформаційних процесів упродовж другої фази «федерального» транзиту Словаччини (червень 1990 р. – грудень 1992 р.).

Обґрунтовано, що в цей період відбулися політико-системні зміни, які були сприятливими для подальшого розвитку Словаччини до консолідованої демократії. Урядові програми реформ, законодавчі рішення, зовнішньополітичні пріоритети свідчили про те, що країна обрала західноєвропейську модель розвитку. Впродовж другої фази транзиту, окрім демократичних здобутків, у Словаччині проявилися й суперечливі процеси, з-поміж яких виокремлено:

ігнорування люстраційного процесу, труднощі ринкової модернізації, неоднозначну реакцію населення на економічні та соціальні перетворення, зростання напруги в чесько-словацьких відносинах. Особливу увагу приділено аналізу партійно-політичному розвитку, для якого був характерний високий ступінь ідейної диференційованості, ідеологічної поляризації та соціальної конфліктності. Обґрунтовано, що наявність численних соціально-політичних поділів та їхня не завжди конструктивна партійна репрезентація ускладнювала досягнення консенсусу між політичними елітами та консолідацію словацького суспільства загалом, що є необхідною умовою для успішного переходу до демократії.

У підрозділі 3.3 – **«Національно-політична трансформація і розпад ЧСФР»** – проаналізовано дезінтеграційні процеси, які активізувалися в контексті демократичної трансформації.

Встановлено, що розпад ЧСФР був обумовлений комплексом взаємопов'язаних чинників: асиметрією в соціальній і економічній структурі республік, різними темпами та результатами їхньої економічної перебудови; різноспрямованістю політичних, економічних орієнтирів словацької та чеської правлячої еліти; політико-владними амбіціями словацької еліти; загостренням «словацького питання»; недоліками федеративної конституційної системи та невдалими спробами її модернізації; політичними наслідками парламентських виборів 1992 р.; дезінтегруючим впливом партійно-політичного представництва в федеральному парламенті. Комплекс проблем національно-політичного розвитку, який загострився в контексті демократичних перетворень, ускладнював економічну та політичну трансформацію в Словаччині, що свідчило про конструювання моделі «четвертного транзиту». Зроблено висновок, що нагальними завданнями посткомуністичного розвитку були демонтаж комуністичної системи та впровадження демократичних інститутів, реалізувавши які, федеративна модель вичерпала себе у світлі нових викликів і потреб, що постали перед Чехословаччиною. Попри спільність комуністичного минулого та успішність постлистопадових перетворень, перед Чехією і Словаччиною постав різний обсяг завдань у контексті завершення демократичного транзиту. Контроль над транзитом після проголошення незалежності Словацької Республіки отримали політичні сили, які не були орієнтовані на його завершення у формі консолідованої демократії.

У підрозділі 3.4 – **«Посткомуністична політична культура словацького суспільства»** – з'ясовані особливості й амбівалентції політичної свідомості та поведінки громадян у період системних трансформацій.

Встановлено, що трансформаційні труднощі посткомуністичного розвитку Словаччини значною мірою були зумовлені складним і часто суперечливим впливом на політичну культуру різних джерел. Національні традиції, комуністична спадщина, закордонні запозичення і поточна політична практика посткомуністичного розвитку Словаччини неоднозначно впливали на політичні цінності, установки, поведінку громадян і функціонування владних інститутів у нових умовах. Показано, що словацьке суспільство не було однорідним у

сприйнятті політичних процесів і демократичних перетворень, які відбувалися в 1989-1992 рр. Серед основних розділювальних ліній у суспільстві, які визначали зміст і напрямки розвитку політичного процесу та партійної конкуренції, виокремлено: ставлення до комуністичного режиму, оцінка Листопадової революції 1989 р. і демократичних перетворень; проблеми реформування федеративного устрою і збереження єдиної чехословацької держави; ставлення до неоліберальних економічних реформ; питання геополітичної ролі та зовнішньополітичної орієнтації країни в антагоністичній площині «Схід – Захід»; роль угорської нацменшини в політичному житті Словаччини.

У четвертому розділі – **«Протистояння авторитарних і демократичних тенденцій розвитку Словаччини в умовах гібридного політичного режиму»** – охарактеризовано чинники та процес конструювання конфліктної моделі суспільно-політичного розвитку, що пов'язано з реалізацією правлячою коаліцією на чолі з прем'єр-міністром В. Мечіаром курсу на концентрацію державної влади.

У підрозділі 4.1 – **«Передумови та чинники «гібридизації» політичного режиму»** – досліджено суб'єктно-факторне середовище формування недемократичного політичного режиму в Словаччині.

Встановлено, що труднощі словацького демократичного транзиту та «гібридизація» політичного режиму в 1990-х рр. були зумовлені комплексом соціально-структурних і процедурних передумов і чинників. Підкреслено суперечливу роль політико-інституційних чинників, оскільки Конституцією 1992 р. було закладено ряд інституційних і політичних ризиків у механізми формування, функціонування і взаємодії органів державної влади. Функціонування державної системи Словаччини в середині 1990-х рр. відбувалося у складних політичних умовах, що деформувало фактичний зміст діяльності окремих державних інституцій і реальний розподіл влади. Загострення конфліктних ліній в етнонаціональній, соціально-економічній, геополітичній, процедурно-елітарній площинах не сприяло демократичному розвитку. Гібридний режим В. Мечіара опирався на досить широку електоральну основу, сприйнятливую до національно-популістських гасел, ідей економічного патерналізму та авторитарних практик управління. З-поміж чинників, які перешкодили зміцненню авторитарного режиму в Словаччині, підкреслено роль громадського сектора, міжнародної спільноти та окремих державних інститутів, включених у механізм розподілу влади (насамперед президента і судів).

У підрозділі 4.2 – **«Політика мечіаризму» як механізм концентрації влади в 1994-1998 рр.»** проаналізовано конфронтаційну боротьбу авторитарних і демократичних тенденцій розвитку Словаччини, висвітлено формування режиму «мечіаризму» як складного політичного феномену.

З-поміж основних недемократичних ознак гібридного режиму в Словаччині виокремлено наступні: концентрація державної влади в руках парламентсько-урядової коаліції на чолі з харизматичним лідером; порушення принципів законності та верховенства права (на угоду політичним цілям); спроби зміни інституційних умов політичного розвитку з метою концентрації влади;

перетворення парламенту в інструмент впливу глави виконавчої влади; нехтування правами парламентської опозиції, перешкоджання їй у діяльності; відсутність процесуального консенсусу між владою та опозиційною елітою щодо дотримання базових правил політичної конкуренції; використання правоохоронних органів і спецслужб у політичній боротьбі, переслідування представників опозиції; обмеження і порушення правил виборчої конкуренції та демократичного волевиявлення громадян; забезпечення жорсткої внутрішньопартійної дисципліни, боротьба з інакомисленням і відступництвом у рядах партій владної коаліції; посилення контролю за державними ЗМІ та втручання у сферу громадянського суспільства; розпалювання національної нетерпимості та поглиблення ціннісного розколу в суспільстві; принесення зовнішньополітичних цілей у жертву внутрішньополітичним завданням щодо концентрації влади; зрощення політичної та економічної влади, нетранспарентна приватизація і корупція та ін. Підкреслено специфічність і суперечливість політики уряду В. Мечіара, за правління якого словацька модель розвитку «балансувала» між демократією і авторитаризмом, між реалізацією прозахідного і проросійського зовнішньополітичного курсу, між ринковою економікою та посиленням державного регулювання.

У підрозділі 4.3 – **«Громадські організації та політична опозиція в боротьбі з авторитарними тенденціями»** – розкрито основні форми протестної діяльності «третього» сектора та особливості політичної консолідації «антимечіарівських» партій в умовах концентрації влади. Проаналізовано наступ режиму В. Мечіара на громадянське суспільство, а також виокремлено основні напрямки громадської протидії у відповідь на тиск влади, а саме: створення єдиного центру координації дій; концентрація аналітичного ресурсу на контролі за діяльністю влади та критиці її зловживань; залучення опозиційних медіа; проведення масових протестних кампаній. Підкреслено вирішальну роль «третього» сектора в протидії авторитаризму, який опирався на потужну підтримку закордонних інституцій і організацій.

Проаналізовано інституціоналізацію двоблокового формату партійної системи, що виник на антагоністичній лінії «мечіаризм – антимечіаризм». Обґрунтовано, що дихотомія «мечіаризм – антимечіаризм» віддзеркалювала ставлення громадян до діяльності владної коаліції на чолі з В. Мечіаром і мала ситуативний характер, але, разом з тим, відображала ціннісні конфлікти в суспільстві за віссю «авторитаризм – лібертаризм» і своєю гостротою перекривала структурні соціополітичні розмежування в соціально-економічній, етнонаціональній, регіональній площинах.

Особливу увагу приділено парламентським виборам 1998 р., причинам і чинникам поразки «мечіарівського» табору, з-поміж яких виокремлено: розчарування суспільства внутрішньою і зовнішньою політикою В. Мечіара; консолідацію «антимечіарівських» сил; ефективну виборчу стратегію опозиційних партій; інформаційний і пропагандистський вплив на словаків з боку західних організацій і медіа; активізацію громадянського суспільства.

Підсумовано, що в суспільно-політичній моделі Словаччини відбулася своєрідна комбінація формальних демократичних інститутів і авторитарних практик реалізації влади, що дозволило розглядати політичний розвиток у 1993-1998 рр. кризь концептуальну призму гібридного режиму.

У п'ятому розділі – **«Вдосконалення моделі суспільно-політичного розвитку в умовах консолідації демократії в Словаччині»** – розкрито багатомірність і суперечливість суспільно-політичних трансформацій після приходу до влади коаліції М. Дзурінди, висвітлено партійно-політичні, владно-інституційні, громадські та політико-культурні аспекти консолідації демократії, а також чинники, що їх обумовили.

У підрозділі 5.1 – **«Динаміка політичного процесу і реформи уряду М. Дзурінди»** – проаналізовано зміну формату політичних відносин після парламентських виборів 1998 р., висвітлено основні напрямки демократичних перетворень у Словаччині, простежено взаємозв'язок між консолідацією демократії та реалізацією євроінтеграційного курсу.

Зміни, які відбулися після виборів 1998 р., призвели до швидкого поступу Словаччини в процесі консолідації демократії. Обґрунтовано важливість європейського чинника розвитку, який відіграв вирішальну роль у прискоренні реформ і «навздогінній» консолідації демократії в Словаччині. Поряд із зовнішніми стимулами важливе значення відіграли чинники процедурного характеру: посилення консенсусності правлячих еліт на шляху до демократії та євроінтеграції, зниження конфронтації у площині «влада – опозиція» та політична ізоляція антисистемних сил. Підкреслено, що, попри ідеологічну неоднорідність і непрості взаємини у владній коаліції, упродовж 1998-2006 рр. уряд і парламент Словаччини забезпечили необхідну динаміку демократичних змін на владно-інституційному, економічному та зовнішньополітичному рівнях. Успішну реалізацію Словаччиною європейського та євроатлантичного інтеграційного курсу варто розглядати як один із показників завершення переходу до демократії, попри те, що для країни не втратили гостроти проблеми стабільності та ефективності політичних інститутів, забезпечення соціальної складової трансформації, незворотності демократичного розвитку.

У підрозділі 5.2 – **«Модернізація політико-інституційних засад демократії»** – проаналізовано комплекс заходів з усунення прогалин у Конституції, запровадження нових інститутів та адаптації законодавчих положень до європейських стандартів, завдяки яким було стабілізовано систему державно-владних відносин і забезпечено демократичні рамки на ключових рівнях політичного процесу в Словаччині.

Динамізм інституційних перетворень був обумовлений прагненням словацької владної еліти наздогнати інші центральноєвропейські країни на шляху євроінтеграції. Встановлено основні напрямки реалізації політико-інституційних реформ у 1999-2006 рр.: удосконалення моделі розподілу державної влади, інституціоналізація євроінтеграційної політики, корекція виборчого та антикорупційного законодавства, децентралізація і модернізація публічного управління. Впровадження європейських стандартів і правил,

розширення можливостей впливати на рішення Євросоюзу у статусі його члена ставили відповідні вимоги щодо необхідності пошуку компромісних рішень політичними акторами, що підвищувало консенсусний зміст словацької демократії. Наголошено, що модернізація владно-інституційної системи розглядається як ключовий структурний показник консолідації демократії в Словаччині початку 2000-х рр.

У підрозділі 5.3 – **«Розвиток «третього» сектора в контексті трансформаційних процесів»** – висвітлено зміну характеру взаємовідносин у площині «влада – неурядові організації» після виборів 1998 р., з'ясовано основні форми діяльності громадянського суспільства.

Охарактеризовано функціональне навантаження «третього» сектора як джерела соціальних інновацій, політичної просвіти населення і контролю за владою в умовах консолідації демократії. В аспекті розуміння завдань і результативності діяльності словацького «третього» сектора, проаналізовано джерела його фінансування, які базувалися на значних і диверсифікованих закордонних ресурсах. Значна частина закордонних ресурсів була спрямована на такі громадсько-політичні напрями діяльності неурядових організацій: моніторинг виборів, правозахист, пропаганда ліберальних цінностей, розвиток громадської активності, соціальний сервіс. Відзначено сильні та слабкі сторони т.зв. «європеїзації» діяльності неурядових організацій в інституційному, фінансово-ресурсному та адміністративно-процесуальному аспектах. Констатовано, що на початку 2000-х рр. «третій» сектор зіткнувся з організаційними, координаційними та фінансовими проблемами, розв'язання яких потребувало як підтримки держави, так і розвитку власного ресурсного потенціалу громадських організацій. Попри зміну політичного характеру відносин у площині «уряд – громадські організації» та розвиток інституційних форм їхньої взаємодії, відцентрові процеси та кризові явища в середовищі «третього» сектора не дозволили зробити висновок про його консолідованість та стабільну інтегрованість у механізм прийняття суспільно значущих рішень. Зазначено, що на всіх етапах транзиту громадський сектор був тією соціальною силою, що боровся за демократичний і правовий характер держави, ретранслював ліберальні цінності, що сприяло інтеграції Словаччини до європейських структур, модернізації її управлінської інфраструктури та ін.

У підрозділі 5.4 – **«Політико-культурний вимір консолідації демократії»** – проаналізовано зміни на рівні політичних цінностей і установок, соціальних очікувань та історичної пам'яті, соціально-економічних і геополітичних орієнтацій словацького суспільства під впливом демократичних перетворень кінця 1990-х – початку 2000-х рр.

У процесі формування громадянської культури Словаччина зіткнулася з проблемами адекватної оцінки трансформаційних процесів, утвердження ліберальних цінностей, довіри до владних інститутів, поширення політичного абсентеїзму, які знижували інтенсивність і результативність політико-інституційних перетворень та ускладнювали процес консолідації демократії загалом. Консолідаційні процеси в словацькому суспільстві були ускладнені

також історичними, структурними особливостями політичної культури, насамперед її «підданськими», конфліктними рисами, а також наявністю численних соціально-політичних розмежувань, суспільна гострота яких часто здійснювалася під впливом ситуативних партійно-політичних стратегій. Підкреслено, що попри структурні труднощі та суперечності, політична культура словацького суспільства змогла стати ціннісно-поведінковою основою у процесі консолідації демократії.

У шостому розділі – **«Проблеми та тенденції суспільно-політичного розвитку Словаччини на сучасному етапі»** – висвітлено ключові зміни на партійно-політичному, владно-інституційному, громадському та політико-культурному рівнях після вступу Словаччини в ЄС, проаналізовано труднощі в реалізації потенціалу словацької моделі консолідованої демократії та окреслено ключові тенденції її розвитку.

У підрозділі 6.1 – **«Партійно-політичні процеси в контексті парламентських виборів 2006-2016 рр.»** – прослідковано динаміку розвитку словацької партійної системи, модифікацію політичних стратегій, зміни в політиці владних коаліцій у контексті електоральних циклів.

Аналіз партійно-політичного розвитку дозволив розкрити складні та суперечливі суспільно-політичні процеси, які свідчать про слабку інституціоналізацію партій, мінливість електоральних преференцій і нестабільність міжпартійної взаємодії. Акцентовано увагу на посиленні електорального впливу та кількісного представництва політичних суб'єктів популістичної, протестної, правоекстремістської спрямованості, що є свідченням кризи довіри до політичної еліти та системних партій. Емпіричні вимірювання розвитку словацької партійної системи в умовах суспільно-політичних трансформацій не підтверджують послаблення її фрагментації та підвищення концентрації, що вказувало б на ознаки партійної консолідації. Останні парламентські вибори зафіксували ряд деструктивних тенденцій партійного розвитку, які створюють ризики для стабільного функціонування механізмів парламентської демократії на сучасному етапі.

У підрозділі 6.2 – **«Політико-інституційні проблеми організації державної влади»** – проаналізовано функціонування ключових елементів словацької системи правління (президентства, парламентаризму, виборчої моделі, прямої демократії та поділу влади).

Показано, що перехід до моделі консолідованої демократії та адаптація до європейських правових стандартів додали стабільності словацькій парламентській системі. Але на сучасному етапі потребують подальшого політичного та правового вдосконалення ряд проблемних аспектів функціонування парламентаризму, а саме: невідповідність між формальним визнанням значення парламентських комітетів та їхнім реальним впливом на законодавчий процес; високий ступінь фрагментації та флуктації політичної структури законодавчого органу; ситуативний дуалізм виконавчої влади; нестабільність представництва партій та ін. У контексті консолідації демократії підкреслено значення коаліційності як організуючої характеристики словацької

парламентсько-урядової системи. Застосування коаліційних стратегій сприяло впровадженню елементів «консоціативної» демократії з урівноваженим представництвом різних сегментів суспільства (у т.ч. нацменшин) у політиці. З'ясовано, що у процесі політичної консолідації та стабілізації демократичних інститутів Словаччина зіткнулася з проблемами стійкості владних коаліцій, які привели до позачергових парламентських виборів у 2006 і 2012 рр.

Проаналізовано конституційно закріплені механізми представницької та прямої демократії. Можливості для реалізації громадянами своєї політичної волі з обрання представницьких органів влади передбачені в рамках комунальних, регіональних, парламентських, президентських виборів і виборів до Європарламенту, що свідчить про багаторівневу легітимаційну структуру словацької демократії. Простежено розвиток парламентської виборчої системи, яка є формуючою основою інституціоналізації механізмів представницької демократії на національному рівні. Попри стабільність і дієвість електоральних правил, для словацької виборчої системи властиві ряд проблемних характеристик, пов'язаних з диспропорціями в репрезентації регіонів у парламенті, значним ефектом «втрачених голосів» в умовах високого прохідного бар'єра, слабким впливом громадян на персоніфіковане партійне представництво в парламенті, відносно низькою електоральною участю, що зумовлює необхідність пошуку зважених підходів і шляхів до їх розв'язання.

Встановлено, що попри запровадження різних інституційних форм прямої участі громадян в управлінні державою, не всі вони знаходять належну реалізацію. Слабке суспільне зацікавлення реалізацією механізмів прямої демократії, насамперед загальнонаціональними та місцевими референдумами, пояснено, як політичними, нормативно-регулятивними недоліками, так і зниженням інтересу громадян до прямої участі, недовірою до носіїв публічної влади та незрілістю громадянської політичної культури в цілому.

У підрозділі 6.3 – **«Розвиток взаємовідносин держави та громадського сектора»** – проаналізовано основні напрями діяльності словацьких неурядових організацій, висвітлено підходи урядових коаліцій до співпраці з «третім» сектором, окреслено тенденції розвитку громадянського суспільства у світлі нових викликів.

Охарактеризовано дії владних коаліцій у напрямку розбудови інституційної бази та рамкових умов для ефективної комунікації державних структур з організаціями громадянського суспільства. Зазначено, що взявши на себе контроль за діяльністю держави та стимулювання її реформних кроків, неурядові організації зробили значний вклад у демократизацію державного управління, захист інтересів громадян і вдосконалення розподілу публічної влади. На сучасному етапі розвитку Словаччини функціонування інститутів громадянського суспільства супроводжується рядом проблем і труднощів, з-поміж яких виокремлено: недосконалість правового регулювання діяльності громадських структур; незавершеність побудови інституційного механізму взаємодії з державою; недостатня інтегрованість «третього» сектора у процес прийняття суспільно значущих рішень; обмеженість фінансових ресурсів і

нестабільність діяльності неурядових організацій та ін. Підкреслено, що згортання закордонних програм фінансування брак ресурсів утруднює діяльність неурядових організацій, насамперед тих, які задіяні у сфері громадської адвокації та контролю за публічною політикою.

У підрозділі 6.4 – «**Особливості політичної свідомості та участі громадян у контексті сучасних викликів**» – проаналізовано політико-культурні основи для утвердження моделі ліберальної демократії в словацькому суспільстві в розрізі оцінки комуністичного минулого, європеїзації орієнтацій, сприйняття ліберальних цінностей, дотримання конвенціонального типу політичної поведінки, ставлення до екстремізму, збереження інституційної та персональної політичної довіри.

Зроблено висновок, що в багатьох аспектах ціннісно-поведінкової трансформації словацьке суспільство значно наблизилося до ліберальної моделі розвитку, притаманної західним демократіям. З позицій сьогодення демократична трансформація Словаччини загалом схвально оцінюються громадянами, але є відмінності та неоднозначності щодо оцінки окремих її складових. Негативний баланс посткомуністичного розвитку в громадській думці пов'язаний, насамперед, з погіршенням соціальних гарантій, що відповідно зумовило виразне преференціювання прав соціального характеру. В контексті демократичного розвитку більшість словаків задоволена реалізацією країною євроінтеграційного курсу, водночас в даному аспекті впродовж останнього десятиліття відбулися суттєві зміни, що свідчать про зниження єврооптимізму громадян. З опорою на дані соціологічних досліджень зафіксовано зниження рівня реальної та потенційної участі словаків у політичних і суспільних акціях 2000-х рр., у порівнянні з 1990-ми рр. Довготривалий низхідний тренд участі громадян Словаччини у різних видах виборів фіксує також електоральна статистика. Наголошено, що подальший розвиток словацької моделі консолідованої демократії перебуває у прямій залежності від консолідації громадянського суспільства та закріплення громадянської політичної культури. На основі аналізу міжнародних рейтингових моніторинрів обґрунтовано незавершеність консолідаційних процесів і складність трансформації у сучасній Словаччині, суспільно-політичний розвиток якої віддзеркалює коливання в площині демократичного розвитку в регіоні ЦСЄ.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі отримано висновки, які є розв'язанням поставлених дослідницьких завдань:

1. Вивчення стану наукової розробки проблеми суспільно-політичного розвитку Словаччини дозволило систематизувати джерела та виокремити основні тематичні аспекти досліджень, які розкривають зміст проблематики в політологічному контексті. Науковий інтерес акумулюють наступні тематичні напрямки: теоретичні проблеми дослідження словацького транзиту, історична

ретроспектива демократичного розвитку, модернізація державно-владних структур, розвиток інститутів громадянського суспільства, політико-культурний вимір трансформаційних процесів та ін. Запропоновано авторське бачення кола проблемних питань у дослідженні суспільно-політичного розвитку Словаччини, що окреслює потенціал дисертаційної роботи у їхньому розв'язанні. Зокрема, дискусійними, малодослідженими або нерозв'язаними залишаються наступні аспекти проблематики: співвідношення процедурних і соціально-структурних чинників на різних етапах розвитку Словаччини; функціонування демократичних інститутів і вплив неформальних практик; взаємообумовленість соціополітичних поділів і партійної конкуренції; дисбаланс між соціальними очікуваннями й результатами перетворень; перехід до консолідованої демократії та проблеми реалізації її потенціалу; внутрішні суперечності сучасної моделі суспільно-політичного розвитку та ін.

2. Уточнено, що специфіка предметного поля посткомуністичних досліджень окреслилася в ході поглибленого вивчення стартових умов, траєкторій і результатів демократичних переходів, їхньої вертикальної структуризації, співвідношення процедурних і структурних чинників трансформації, труднощів консолідації демократії у країнах ЦСЄ. Різноманіття національних моделей трансформації зумовило гнучке розуміння сучасного призначення транзитології в контексті пояснення структури та логіки демократичних перетворень, а також залучення інтегративних схем аналізу, які опираються на принципи неоінституціонального, соціетального, системного, еволюційного підходів. У результаті теоретико-методологічного аналізу проблеми сформовано розуміння моделі суспільно-політичного розвитку Словаччини як цілеспрямованої та динамічної системи, що розвивається під впливом комплексу структурних і процедурних чинників, відтворюючи свої базові характеристики на владно-інституційному, партійно-політичному, громадському, політико-культурному рівнях. Реалізована структурно-динамічна схема аналізу системних змін і демократичних перетворень дозволила виокремити основні етапи суспільно-політичного розвитку Словаччини: у 1989-1992 рр. в умовах чехословацької федерації відбувся крах комуністичного режиму та становлення базових засад демократії; в 1993-1998 рр. у Словаччині йшла боротьба між демократичними та авторитарними тенденціями розвитку в контексті формування гібридного режиму; у 1999-2004 рр. відбулася консолідація словацької демократії (стадія «негативної» консолідації); після 2004 р. у Словаччині триває стабілізація демократичних інститутів і закріплення громадянської політичної культури для повноцінної реалізації потенціалу моделі консолідованої демократії (стадія «позитивної» консолідації).

3. В кінці 1989 р. – на початку 1990-х рр. у Словаччині відбулася радикальна зміна моделі суспільно-політичного розвитку внаслідок краху комуністичного режиму та здійснення демократичних перетворень. У процесі еволюції словацька модель посткомуністичного розвитку відтворювала як національні особливості, так і універсальні риси трансформаційного характеру. Встановлено, що належність Словаччини до «соціалістичного табору»

обумовила наявність в її моделі розвитку загальних посткомуністичних характеристик: взаємопов'язаність і відносна синхронізованість трансформації з демократизаційними процесами в регіоні; «відкриття» транзиту внаслідок кризи комуністичного режиму; комплексність перетворень; першочерговість політичних реформ перед економічними; непідготовленість владної еліти до системних змін; слабкість громадянського суспільства; соціальна болючість ринкових реформ; завищені суспільні очікування від зміни режиму; національно-політична реакція на крах комуністичного режиму; значний вплив країн Заходу на перетворення та ін.

З'ясовано національні особливості, які вирізняють початкову фазу словацького демократичного транзиту в середовищі посткомуністичних країн ЦСЄ і водночас підкреслюють складність трансформації: а) у порівнянні з іншими центральноєвропейськими країнами стартові умови словацького транзиту були менш сприятливими, що зумовлено, насамперед, браком досвіду самостійного державного розвитку, специфічним «м'яким» характером комуністичного режиму, відсутністю реформаторів-лібералізаторів всередині владної еліти, слабкістю опозиційного руху, недостатнім досвідом реформування механізмів планового господарства, незбалансованим розвитком різних сегментів економіки та ін.; б) крім розбудови демократичного політичного режиму та ринкової економіки словацький транзит включав історично важливі завдання щодо становлення самостійної держави та національної інтеграції, які ускладнювали трансформаційні процеси (т.зв. «четвертна» модель транзиту); в) падіння комунізму відбулося у формі швидкого колапсу режиму (з елементами переговорів між владою та опозицією) під тиском мобілізованих мас, внаслідок чого лібералізація і демократизація відбувалися одночасно, що зумовило труднощі демократичної трансформації до і після проголошення державної незалежності; г) попри загострення чесько-словацьких відносин, процес національно-політичної трансформації протікав у несилловому форматі на протигагу різним конфронтаційним варіантам розпаду федерацій, які мали місце на посткомуністичному просторі; д) внаслідок обмеженості люстраційного процесу сильний вплив на трансформаційні процеси в Словаччині здійснювала комуністична еліта.

В 1989-1992 рр. на інституційному рівні було закладено основи плюралістичної парламентської демократії, забезпечено легітимаційний фундамент для подальших законодавчих, політичних і соціально-економічних змін, які визнано ключовим поступом у процесі демократизації Словаччини. Водночас аргументовано, що традиційні особливості словацької політичної культури ускладнювали й уповільнювали інституціоналізацію демократії західного типу в рамках моделі «навздогінної модернізації». Напруженість і конфліктність у суспільстві на початку 1990-х рр. підвищувалася у зв'язку зі складними перетвореннями у соціально-економічній сфері, розбіжностями у стратегіях розвитку словацьких і чеських еліт, актуалізацією «словацького питання», невдалими спробами реформування федеративної системи та ін.

4. Визначено, що в Словаччині за прем'єрства В. Мечіара конструюється конфліктна модель суспільно-політичного розвитку. Складність та амбівалентність суспільно-політичного розвитку Словаччини в перші роки незалежності показано крізь призму двох груп різноспрямованих, з точки зору демократизації, чинників. З одного боку, рушієм для подальших демократичних перетворень у Словаччині було те, що головні інституційні характеристики політичного режиму були закладені ще в умовах федерального етапу розвитку. З іншого боку, в перші роки самостійності проявилися ряд чинників, які не сприяли демократизації, а в ряді випадків навіть зумовили прояв авторитарних тенденцій. Складний структурний контекст для демократизації в 1990-х рр. створювали політико-інституційні, соціально-економічні, соціокультурні, етнонаціональні чинники. Не була орієнтованою на консенсус і стратегія політичних еліт щодо ключових питань реформ, національного державотворення і зовнішньополітичних пріоритетів.

Висвітлено суперечливу динаміку політичного процесу в 1993-1998 рр., яка оголила складні процеси в антагоністичній площині «авторитаризм – демократія» з чітко вираженими тенденціями до згортання демократичних перетворень і формування гібридного режиму. Формування недемократичного політичного режиму в Словаччині простежено за наступними напрямками: концентрація владних ресурсів у руках правлячої коаліції; порушення принципів законності та верховенства права; спроби зміни інституційних правил політичного розвитку; перешкоджання діяльності парламентської опозиції; використання правоохоронних органів і спецслужб у політичній боротьбі; посилення контролю за ЗМІ та втручання у сферу громадянського суспільства; зрощення політичної та економічної влади й ін. Внутрішньополітичний розвиток Словаччини був тісно пов'язаний із зовнішньою політикою, яка відзначалася декларативністю та суперечливістю. Уряд В. Мечіара формально проголошував стратегічною ціллю вступ Словаччини до європейських структур, але внутрішньополітична практика доводила небажання правлячих сил розвивати країну відповідно до демократичних принципів і стандартів ЄС.

З-поміж основних чинників, які перешкодили зміцненню недемократичного режиму в Словаччині, виокремлено наступні: конституційна структура держави та відносно незалежна, критична позиція інститутів, включених у систему розподілу влади; активізація «третього» сектора та консолідація політичної опозиції; підтримка демократичних сил і критика уряду з боку ЄС і США; розчарування суспільства провалом євроінтеграційної політики уряду В. Мечіара на фоні успіхів країн-сусідів. Політична консолідація т.зв. «антимечіарівського» табору та мобілізація громадськості в контексті проведення парламентських виборів 1998 р. продемонстрували – як мирним шляхом вплинути на зміну влади в умовах недемократичного режиму.

5. Обґрунтовано, що стрімкий перехід Словаччини до етапу консолідації демократії після парламентських виборів 1998 р. став результатом впливу та взаємодії комплексу структурних і процедурних чинників. По-перше, визначальну роль відіграли чинники процедурного характеру: посилення

консенсусної здатності правлячих еліт, зниження рівня конфронтації у площині «влада – опозиція» та політична ізоляція антисистемних сил. Досягнення згоди еліт щодо ключових параметрів політичної системи, а також перемога демократичних сил на парламентських виборах двічі поспіль (у 1998 і 2002 рр.) сформувавши базові політичні умови для консолідації демократії. По-друге, ключовим чинником перетворень у Словаччині був зовнішній вплив з боку міжнародної спільноти (насамперед ЄС), що проявився в багатоаспектній підтримці демократичних сил і неурядових організацій, політичному заохоченні та тиску на владні еліти в аспекті виконання євроінтеграційних умов. Вмотивованість еліти щодо реалізації курсу на інтеграцію Словаччини в європейські структури стала генератором масштабних і форсованих реформ. Успішну реалізацію Словаччиною європейського та євроатлантичного курсу визначено одним із ключових показників консолідації демократії. По-третє, у процесі здійснення перетворень і реалізації євроінтеграційного курсу коаліція М. Дзурінди опиралася на інноваційну, просвітницьку, мобілізаційну підтримку «третього» сектора, яка була вкрай важливою в умовах соціальної болючості ринкових реформ і нищівної критики опонентів.

Розкрито структурно-динамічний зміст консолідаційних процесів, який відображали демократичні зміни на владно-інституційному, партійному, громадському та політико-культурному рівнях суспільної системи. Інституційні умови для консолідації демократії були сформовані в процесі конституційно-правової модернізації. Наголошено, що саме модернізація владно-інституційної структури є ключовим показником консолідації демократії в Словаччині на початку 2000-х рр., оскільки трансформаційні процеси на інших рівнях були менш успішними. Конституційна реформа 1999-2001 рр. усунула законодавчі прогалини та деформації, удосконалила модель розподілу влади, запровадила нові державні інститути, адаптувала положення національного законодавства до європейських стандартів, що додало стабільності системі владних відносин, пріоретизувало європейське спрямування країни, посилило інституційні перешкоди для діяльності недемократичних сил і дозволило здійснити системні перетворення. Завдяки структурним реформам у сфері публічного управління вдалося здійснити багаторівневу децентралізацію влади, раціоналізувати структуру органів державної адміністрації, створити дієве місцеве та регіональне самоврядування – тим самим було забезпечено демократичні умови розвитку на основних рівнях публічних відносин. Вдосконалення і закріплення єдиних демократичних правил, дотримання політичними гравцями цих правил знизило вплив неформальних інститутів і практик. Уточнено, що на етапі консолідації демократичного режиму Словаччина не уникла проблем соціально-економічного характеру, пов'язаних із затяжним характером реформ, загостренням їхніх соціальних складових і корупцією. З огляду на тривалість, суперечливість консолідаційних процесів на рівні громадянської політичної культури, зроблено висновок, що Словаччина завершила перехід до демократії, досягнувши стадії т.зв. «негативної» консолідації.

6. Показано, що в процесі реалізації потенціалу консолідованої демократії розвиток словацької парламентської моделі направлений на пошук політичного консенсусу, інституційної рівноваги, стабільності партійного представництва та ефективності взаємодії. Владно-інституційна модернізація та адаптація до європейських правових стандартів додали стабільності словацькій парламентській системі, але не позбавили її політичної конфліктності. Встановлено, що політичний розвиток останнього десятиліття викристалізував ряд проблемних аспектів функціонування словацького парламентаризму, пов'язаних з ситуативним дуалізмом виконавчої влади, нестабільністю парламентського представництва партій, нестійкістю владних коаліцій, фрагментацією та флуктуацією політичної структури парламенту, диспропорційністю репрезентації регіонів у національному парламенті, слабким впливом громадян на персоніфіковане партійне представництво та ін. Наголошено, що для забезпечення стабільності та функціональності в контексті нових викликів державно-владна система Словаччини потребує подальшого політико-інституційного вдосконалення. Попри конфлікти та протистояння у відносинах політичних акторів, інституційний механізм взаємодії вищих органів державної влади залишається стабільним і функціональним, що підтверджує консолідованість конституційної системи Словаччини.

7. У контексті демократичних трансформацій словацька партійна система пройшла динамічним шляхом розвитку, змінюючи формат політичного представництва за результатами виборів, що дозволило виокремити шість етапів: I-й етап (1990-1992 рр.) – початкова багатопартійність; II-й етап (1992-1998 рр.) – двополярна партійна система з домінуванням РЗДС; III-й етап (1998-2002 рр.) – двоблокова плюралізована партійна система; IV-й етап (2002-2010 рр.) – стандартизація політичної сцени та формування двоцентрової партійної системи; V-й етап (2010-2016 рр.) – двоцентрова партійна система з домінуючою партією у лівій частині спектру; VI-й етап (2016-2019 рр.) – плюралізована партійна система з домінуючою партією у лівій частині спектру. На сучасному етапі розвиток партійної системи демонструє ряд деструктивних тенденцій: розпад її структурного ядра, плюралізація і нестабільність парламентського представництва, посилення впливу суб'єктів популістської, антисистемної спрямованості, представництво в парламенті партії, діяльність якої має правоекстремістські ознаки, – що не сприяє стабільності та прогнозованості політичного розвитку Словаччини.

Аналіз партійно-політичного розвитку засвідчив наявність численних соціополітичних поділів, які систематизовано в розрізі як традиційних кліважних типів, так і нестандартних конфліктних ліній, властивих суто словацькому суспільству. В структурному аспекті частину словацьких проблемних комплексів зіставлено з традиційними поділами, які виокремили С. М. Ліпсет і С. Роккан. Розмежування «центр – периферія» у модифікованих варіантах («чеський центр – словацька периферія», «Братислава – периферія», «словацький центр – угорська периферія») відіграло важливе значення на всіх етапах політичного розвитку. Динамічною актуалізацією відзначалася соціально-

економічна дихотомія, якій властиві різні варіації неоднозначного ставлення суспільства до федеральної економічної реформи в ЧСФР, приватизації за часів В. Мечіара, неоліберальних реформ М. Дзурінди, соціального курсу Р. Фіцо. Стабільну електоральну підтримку політичним носіям християнських цінностей забезпечував кліваж «церква – держава», тоді як аграрний напрямок в контексті розмежування «місто – село» мав найслабше партійно-політичне представництво.

Доведено, що для кожного етапу розвитку партійно-політичної системи Словаччини була характерна нестандартна конфліктна лінія. В 1990 р. йшлося про необхідність покінчити зі старим режимом; у 1992 р. центральним було питання про неефективно діючу федерацію і державну самостійність; у 1994 р. на передній план висунулася боротьба за збереження демократичного режиму; у 1998 р. йшлося про усунення від влади В. Мечіара, а в 2002 р. – про недопущення тих політичних сил, які могли б завадити євроінтеграційному курсу; в 2012 р. у центрі суспільної уваги – криза «єврозони» та корупційні скандали; у 2016 р. – криза довіри до мейнстрімних партій і антимігрантські настрої. Загалом, не маючи глибокої соціально-структурної основи, нестандартні розмежування часто загострювалися політичними акторами кон'юнктурно, насамперед, у контексті активної фази електорального циклу. Наявність традиційних і нестандартних соціополітичних поділів, їхнє взаємне напластування, ситуативна актуалізація і нестійка партійно-політична репрезентація підтверджують складність посткомуністичного розвитку Словаччини та створюють перешкоди для стабілізації її партійної системи на сучасному етапі.

8. У контексті трансформаційних процесів висвітлено розвиток взаємовідносин між державою і громадським сектором, які були непростими, мали періоди загострення та партнерства. Загострення їхніх взаємовідносин безпосередньо пов'язано зі складними процесами демократизації. В 1994-1998 рр. відносини «третього» сектора та державної влади перебували у фазі гострої конфронтації, що було зумовлено громадським опором недемократичним практикам режиму В. Мечіара. В подальшій урядовій діяльності спостерігалися різні підходи до відносин з громадським сектором, що зумовлено, насамперед, різними позиціями правлячих сил: від стимулювання соціального партнерства за урядування М. Дзурінди та І. Радічової до ігнорування співпраці за прем'єрства Р. Фіцо. В багатьох аспектах співробітництво державних структур і «третього» сектора позначено декларативністю та формалізмом, що підкреслює необхідність підвищення реальної ваги громадськості у процесі ухвалення суспільно значущих рішень.

З огляду на кількісні та якісні характеристики неурядових організацій, їхній значний вплив на трансформаційні процеси та успішний перехід Словаччини до демократії зроблено висновок про зрілість громадського сектору. Разом з тим, функціонування інститутів громадянського суспільства на сучасному етапі супроводжується рядом проблем і труднощів, з-поміж яких виокремлено: недосконалість правового регулювання діяльності громадських структур, незавершеність побудови інституційного механізму взаємодії з

владною, недостатня інтегрованість неурядового сектора в процес прийняття соціально важливих рішень, обмеженість фінансових ресурсів і нестабільність діяльності громадських організацій, – що зумовлює необхідність єднання зусиль держави та суспільства у пошуку шляхів їхнього розв'язання.

9. Обґрунтовано, що посткомуністична трансформація політичної свідомості словацького суспільства носила складний і суперечливий характер, оскільки увібрала в себе реалізовані та нереалізовані очікування, ностальгію за комуністичними цінностями та ліберальні орієнтири, оптимістичні та песимістичні настрої щодо розвитку держави. Попри складнощі та амбівалентії, політична культура суспільства змогла стати основою для утвердження демократії. Широкий контекст демократичних перетворень охопив усі сфери життя словацького суспільства й обумовив зміну його ставлення до ідеології, конкуренції, громадянських прав і свобод, ролі держави та партій. Разом з тим, акцентовано увагу на проблемних аспектах сучасної політичної культури словацького суспільства, як-от: низький рівень довіри до мейнстрімних партій і владних інститутів; зниження єврооптимізму; невдоволення соціально-економічним становищем; політична апатія і відчуження; популярність націоналістичних ідей і антисистемних гасел. Обґрунтовано, що адекватне сприйняття ліберальних цінностей – один з найбільш проблемних аспектів словацької демократичної консолідації, оскільки зміни на рівні політичної культури – це довготривалий процес. Представництво в загальнонаціональному парламенті у 2002 р. комуністів і націонал-популістів, долучення РЗДС і СНП до урядової влади у 2006-2010 рр., вступ до парламенту правих екстремістів у 2016 р. – всі ці факти засвідчують складні та тривалі процеси в аспекті закріплення демократичних цінностей і формування громадянської політичної культури.

У результаті аналізу політичної та електоральної практики встановлено, що активна політична участь не є стійким елементом політичної культури словацького суспільства. Зафіксовано зниження рівня реальної та потенційної участі словаків у суспільно-політичних процесах 2000-х рр., у порівнянні з 1990-ми рр., що створює дефіцит легітимації політичних рішень, насамперед, з огляду на багаторівневість електоральної структури представницької демократії. Словацьке суспільство традиційно не є орієнтованим на протестні, силові та неконвенціональні форми участі, помірна активність громадян обмежується петиціями та мирними мітингами. Водночас словацьке суспільство залишається й надалі чутливим до резонансних проблем і здатне мобілізуватись для масштабних протестів, що неодноразово фіксувалося впродовж останнього десятиліття.

10. Зроблено висновок, що «навздогінна» консолідація демократії, яка здійснювалася в ході форсованих реформ кінця 1990-х – початку 2000-х рр., після вступу Словаччини в Євросоюз і НАТО перейшла в фазу довготривалих процесів, націлених на поступову стабілізацію партійної системи, оптимізацію державно-владної структури, розвиток громадянського суспільства, ріст матеріального добробуту населення, утвердження в суспільстві ліберальних

принципів і цінностей. У всіх цих напрямках словацька демократія реалізувала свій потенціал з різною успішністю, що не дозволяє говорити про завершення нею стадії т.зв. «позитивної консолідації». Незавершеність консолідаційних процесів у Словаччині за базовими показниками демократичності фіксують також результати рейтингових емпіричних досліджень. Стан демократії та перебіг суспільно-політичних процесів у сучасній Словаччині засвідчує, що консолідаційні процеси не завершені, принаймні на рівні громадянського суспільства та громадянської політичної культури. Зростаюча недовіра до партій і державно-владних структур, політичне відчуження і заперечення ліберальних цінностей, поширення радикалізму та екстремізму зумовлюють соціальну та політичну поляризацію в словацькому суспільстві, тим самим стаючи на заваді його консолідації. Внутрішні проблеми доповнюються зовнішніми викликами, на кшталт, економічної та міграційної криз в ЄС, неліберальних загроз у сусідніх країнах, апокаліптичних кліматичних змін та епідемій тощо, створюючи додаткове навантаження на державу та громадянське суспільство. На сучасному етапі в Словаччині йде пошук шляхів реалізації потенціалу консолідованої демократії як динамічної моделі суспільно-політичного розвитку, що адекватно реагує на виклики ендо-екзогенного характеру.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Ключкович А. Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій: монографія. Ужгород: АУТДОР-ШАРК, 2019. 416 с.

Рецензії: Остапець Ю. О. Рецензія на монографію Анатолія Ключковича «Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій». *Регіональні студії*. Ужгород, 2019. №19. С. 96–97.

Климончук В. Й. Рецензія на монографію: Ключкович А. Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій. Ужгород: АУТДОР-ШАРК, 2019. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2019. Вип. 151 (12). С. 119.

2. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: монографія / НДІ політичної регіоналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: ПП Данило С.І., 2014. С. 58–67; 105–119 (особистий внесок автора: п. 3.2, в якому проаналізовано трансформацію системи владних інститутів у Словацькій Республіці, та част. 5, у якій досліджено партійну систему Словаччини, 2,2 д.а.).

3. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / під ред.: А. Круглашова і М. Токаря; ред. колег.: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; відп. за вип. М. Токар. Ужгород: Ліра, 2014. С. 128–142 (особистий внесок автора: част. 2, у якій досліджено регіональний вимір електоральної поведінки, 0,8 д.а.).

Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України:

4. Ключкович А. Деструктивні тенденції в розвитку партійної системи Словаччини після парламентських виборів 2016 р. *Вісник Маріупольського Державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2017. Вип. 19. С. 151–156.
5. Ключкович А. Правий радикалізм і екстремізм у сучасній Словаччині. *«S.P.A.C.E./ Society, Politics, Administration in Central Europe»*. 2017. № 6. С. 50–54. URL: <http://space.onua.edu.ua/index.php/space/article/view/88>
6. Ключкович А. Інститут президентства в контексті політичних трансформацій у Словацькій Республіці. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. Київ, 2017. №1/2 (33/34). С. 49–53.
7. Ключкович А. Політична участь в Словаччині: основні форми і тенденції розвитку. *Регіональні студії*. Ужгород, 2018. №15. С. 64–69.
8. Ключкович А. Роль третього сектору в демократизації Словаччини. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. №19. С. 138–144.
9. Ключкович А. Політична свідомість словацького суспільства в умовах демократичної трансформації: проблемні аспекти сприйняття змін. *Науковий журнал «Політикус»*. Одеса, 2018. Вип. 5/6. С. 92–96.
10. Ключкович А. Політико-інституційні особливості організації державної влади в Словацькій Республіці. *Науковий журнал «Політикус»*. Одеса, 2018. Вип. 2. С. 39–43.
11. Ключкович А. Громадянське суспільство в сучасній Словаччині: особливості та проблеми функціонування. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. Київ, 2018. № 3 (39). С. 74–78.
12. Ключкович А. Пряма демократія в Словаччині: інституційні та політичні аспекти функціонування. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. Київ, 2018. № 2 (38). С. 18–22.
13. Ключкович А. Розвиток взаємовідносин держави та неурядового сектору в Словацькій Республіці. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2018. Вип. 136 (9). С. 303–307.
14. Ключкович А. Розвиток парламентської виборчої системи в Словаччині та проблеми її функціонування на сучасному етапі. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2018. Вип. 131 (4). С. 466–470.
15. Ключкович А. Розвиток інституту президентства і проблеми політичної взаємодії в Словацькій Республіці. *Регіональні студії*. Ужгород, 2018. №12. С. 12–17.
16. Ключкович А. Парламентаризм в Словаччині: інституційні особливості та партійно-політична динаміка. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. Івано-Франківськ, 2018. Вип. 12. С. 199–206.

17. Ключкович А. Політичний режим в Словаччині в 1994-1998 рр.: боротьба авторитарних і демократичних тенденцій розвитку. *Політичне життя*. 2019. № 1. С. 18–23.

18. Ключкович А. Соціально-політичні розмежування в словацькому суспільстві: основні лінії та особливості впливу в умовах посткомуністичного розвитку. *Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках*. 2019. Том. 2. № 1. С. 71–78.

19. Ключкович А. Консолідація демократії як завершальна стадія транзиту в Словацькій Республіці. *Науковий журнал «Політикус»*. Одеса, 2019. Вип. 1. С. 41–45.

20. Ключкович А. Перехід до демократії і національно-політична трансформація в Словаччині. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2019. Вип. 144 (5). Част. 3. С. 54–57.

21. Ключкович А. Перехід до демократії в Словаччині: аналіз основних передумов і чинників. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2019. Вип. 142 (3). Част. 3. Політичні науки. С. 33–36.

22. Ключкович А. Колапс посттоталітарного режиму в Чехословаччині (словацький контекст). *Регіональні студії*. Ужгород, 2019. №17. С. 32–36.

23. Ключкович А. Політико-культурні аспекти посткомуністичної трансформації словацького суспільства. *Регіональні студії*. Ужгород, 2019. №16. С. 19–23.

24. Ключкович А. Політико-інституційні перетворення в умовах консолідації демократії в Словаччині. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2019. №27. С. 71–77.

25. Ключкович А. Перехід до демократії в Словаччині: концептуальні аспекти аналізу. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2020. Вип. 153 (№2). С. 439–443.

26. Ключкович А. Проблемні аспекти функціонування моделі суспільно-політичного розвитку Словаччини на сучасному етапі. *Науковий журнал «Політикус»*. Одеса, 2020. Вип. 1. С. 18–23.

Статті, опубліковані у наукових періодичних виданнях інших держав:

27. Ключкович А. Плюралізація партійно-політичного простору Словаччини в контексті демократичної трансформації (1990-1992 рр.). *Evropský politický a právní diskurz*. Praha, 2019. Svazek 6. Vydání 3. S. 107–112.

28. Kľučskovics A. Az ukrajnai pártok működésének politikai-jogi keretei. *Regio. Kisebbség, Politika, Társadalom*. Budapest, 2006. Vol. 17. No. 2. P. 3–7.

29. Kľučkovič A. Regionálne črty politickej kultúry a volebného správania občanov Ukrajiny: regionalizácia alebo separácia? *Annales Scientia Politica*. Prešov, 2014. Roč. 3. Č. 1. S. 15–19.

30. Kľučkovič A. Немецкая модель «партийно-государственной демократии». *Annales Scientia Politica*. Prešov, 2015. Roč. 4. Č. 1. S. 67–73.

31. Kľučkovič A. Osobitosti politickej kultúry súčasnej ukrajinskej spoločnosti. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis*. Politologicky zborník 6 (AFPh PU 250/332). Prešov, 2009. S. 447–453.

32. Kľučkovič A. Структурні зміни в партійній системі Словацької Республіки в контексті сучасних викликів. Structural changes in party system of the Slovak Republic in the context of contemporary challenges. *Politologická analýza regionálnych volieb 2017 na Slovensku*. Zborník / ed.: I. Dudinská, M. Cirner, G. Székely. Prešov: Vydavateľstvo PU, 2018. Vyd. 1. S. 94–102.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

33. Ключкович А. Особливості розвитку партійної системи Словаччини в контексті суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 11. Ужгород: Говерла, 2009. С. 100–107.

34. Ключкович А., Остапець Ю., Токар М. Політичні процеси в Закарпатті в контексті позачергових парламентських виборів 2007 року. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 7–8. Ужгород: Говерла, 2007. С. 185–195. (особистий внесок автора: матеріал про суспільно-політичний контекст парламентських виборів, 0,3 д.а.).

35. Ключкович А. Децентралізація публічного управління в контексті демократизації політичної системи Словацької республіки. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 13. Ужгород: Говерла, 2009. С. 102–105.

36. Ключкович А. Реформування територіального публічного управління Чеської Республіки в контексті демократизації політичної системи та вступу до Європейського Союзу (1990-2004 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 14. Ужгород: Говерла, 2010. С. 192–200.

37. Ключкович А. Парламентські вибори 2010 р. в Чеській республіці та Словаччині: аналогії та особливості. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 15. Ужгород: Говерла, 2010. С. 76–81.

38. Ключкович А. Політичний розвиток Словаччини в 1994–1998 рр.: ескалація протистояння між владою та опозицією. *Історичний часопис з богемістики і словакістики* / упоряд. І. М. Ліхтей. Ужгород: Ліра, 2012. Вип. 2. С. 168–183.

39. Ключкович А. Перехід до демократії та трансформація державно-владних інститутів в Словацькій Республіці: основні етапи та напрями. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 16. Ужгород: Говерла, 2012. С. 31–32.

40. Ключкович А. «Дефіцит демократії» в Словаччині у 1994–1998 рр. і реакція європейської спільноти. *Вісник Прикарпатського університету*. Політологія. 2013. Вип. 6–7. С. 142–148.

41. Ключкович А. Електоральне структурування території України: основні регіони, фактори та етапи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Випуск 17. Ужгород: Говерла, 2014. С. 50–59.

42. Ключкович А. Проблема толерантності в обществах с фрагментарной политической культурой (на примере Украины). *Idea tolerancie II*. / ed.: I. Dudinská, V. Dudinský. Prešov: Vydavateľstvo PU, 2014. S. 207–210.

43. Ключкович А. Децентралізація публічного управління в Словаччині та Чехії в контексті постсоціалістичної демократизації. *Політика і державне управління*. Ужгород: Говерла, 2016. С. 56–60.

44. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: навчальний посібник / упоряд. М. Лендбел. Ужгород: Ліра, 2016. С. 98–110, С. 155–166 (особистий внесок автора: частини розд. 3 і розд. 4, в яких проаналізовані трансформаційні процеси в Словаччині, 1,1 д.а.).

45. Ключкович А. Реформування територіальної організації публічної влади у Чеській Республіці у контексті реалізації євроінтеграційного курсу. *Регіональні студії*. Ужгород, 2017. №10. С. 22–28.

46. Ключкович А. Пріоритети та інструменти реалізації державної стратегії регіонального розвитку України. *Актуальні проблеми політичної науки*. Ужгород, 2017. Вип. 1. С. 75–79.

Матеріали і тези конференцій:

47. Ключкович А. Децентралізація державного управління в умовах постсоціалістичної демократизації: досвід Словаччини. *Людина. Світ. Суспільство (до 175-річчя філософського факультету)*. Дні науки філософського факультету – 2009: Міжнар. наук. конференція, 21–22 квітня 2009 р.: матеріали доповідей та виступів. К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. Ч. XI. С. 57–59.

48. Ключкович А. Методологічні аспекти аналізу взаємодії політичних партій і органів державної влади. *Методологія політичної науки: матеріали Всеукраїнської наукової конференції*, Львів, 19 грудня 2008 р. Перші методологічні читання / укл.: В.М. Денисенко, Л.Я. Угрин. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 26–27.

49. Ключкович А. Політико-правове регулювання діяльності політичних партій в Румунії та Україні: порівняльний аналіз / Reglementarea politicojuridică a activității partidelor politice în România și Ucraina. *Analiză comparativă. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність / Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate*. Збірник наукових праць за матеріалами III Міжнародної наукової конференції (Сату-Маре, 30 червня – 1 липня 2009 р.) / редкол.: І.І. Вовканич, І.-Л. Горват, В. Чубота. Ужгород – Сату-Маре, 2011. С. 227–233.

50. Ключкович А. Реформування територіального публічного управління в Словацькій Республіці: основні етапи та напрямки. *Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика: матер. наук. практ. конф. за міжнар. уч., 8 квітня 2011 р.: у 2 ч.* / за наук. ред.: В. С. Загорського, А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. Ч. 1. С. 328–331.

51. Ключкович А. Плюралізація ідеологічного спектру та розвиток багатопартійності як чинники демократизації словацького суспільства в 1990-х рр. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів «Слов'янська культура та писемність: минуле і сучасність»*, 19-20 травня 2011 р. Ужгород: ФОП Бреза А.Е., 2011. С. 402–408.

52. Ключкович А. Розвиток системи публічного управління в Чеській Республіці в умовах постсоціалістичної модернізації. *Дні науки філософського факультету – 2011. Міжнародна наукова конференція (20–21 квітня 2011 р.)*: матеріали доповідей та виступів / ред.: А. Є. Конверський та ін. К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. Ч. 5. С. 83–85.

53. Ključkovič A. Osobitosti opozičného hnutia na Ukrajine v kontexte protikomunistického odboja v krajinách strednej a východnej Európy (v 60. a 80. rokoch 20. storočia). *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie (14. – 16. novembra 2011)* / zost. P. Jašek. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012. S. 164–170.

54. Ключкович А. Особливості децентралізації влади та реформування територіального управління в Словацькій республіці. *Регіональні студії. Науковий збірник за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Регіональне та місцеве управління: український і зарубіжний досвід» (21 червня 2012 р.)*. Спецвипуск №7. Ужгород: Ліра, 2012. С. 87–97.

55. Ключкович А. Плюралізація ідеологічного спектру та розвиток багатопартійності як чинники демократизації словацького суспільства в 1990-х рр. *Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2012»*, 18-19 квіт. 2012 р.: матеріали доповідей та виступів / редкол.: А. Конверський та ін. К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. Ч. 9. С. 331–333.

56. Ключкович А. Парламентські вибори 2012 р. у Словацькій Республіці та їх вплив на конфігурацію партійної системи. *Регіональні студії. Науковий збірник: збірник наукових праць за матеріалами круглого столу «Куди прямуєш, Центральна Європа»*, Ужгород, 21 березня 2013 р. Спецвипуск №7 (2). Центральна Європа. Ужгород: Ліра, 2013. С. 123–132.

57. Ключкович А. Етапи та особливості розвитку партійної системи Словаччини в 1989-2012 рр.. *Закарпатські Волошинські читання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 25-30 березня 2013 р.)* / наук. ред.: І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: ФОП Бреза А.Е., 2013. С. 81–82.

58. Ключкович А. Інституційна модернізація політичної системи Словаччини в контексті переходу до демократії. *II Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події» (Львів, ЛДУ БЖД, 25-31 березня 2013 р.)*. С. 13–16. URL: <http://ubgd.lviv.ua/moodle/mod/folder/view.php?id=5818>

59. Ключкович А. Модернізація публічного управління в Чеській Республіці в контексті вступу до Європейського Союзу: організаційно-правові аспекти. *Модернізація системи державного управління: теорія та практика:*

матер. наук. практ. конф. за міжнар. уч. (15 квітня 2013 р.): у 2 ч. / за наук. ред.: В. С. Загорського, А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2013. Ч. 2. С. 167–171.

60. Ключкович А. Етапи трансформації системи органів державної влади в Словацькій Республіці в контексті переходу до демократії. *Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2013»*, 16–17 квіт. 2013 р.: матеріали доповідей та виступів / редкол.: А. Конверський та ін. К.: ВПЦ «Київський університет», 2013. Ч. 10. С. 21–23.

61. Ключкович А. Структурні особливості партійних систем Чехії та Словаччини на сучасному етапі: порівняльний аналіз. *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право*, Ужгород, 30 травня 2013 р. / ред.: М. Лендшел, І. Ліхтей. Ужгород: Ліра, 2013. С. 148–154.

62. Ключкович А. Партійна система Словаччини: структурні характеристики та тенденції розвитку. *Ужгородські словацькі наукові читання: історія, культура, політика, право*, Ужгород, 13 лютого 2014 р. / ред.: М. Лендшел та ін. Ужгород: Ліра, 2014. С. 102–109.

63. Ключкович А. Реструктуризація партійних систем Чехії та Словаччини в контексті парламентських виборів 2010, 2012 рр. *Молодь в євроінтеграційних прагненнях України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Івано-Франківськ, 20 лютого 2014 р. Івано-Франківськ: Плай, 2014. С. 246–253.

64. Ключкович А. Регіональна диференціація електорального простору України. *Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2014»*, 15-16 квіт. 2014 р.: матеріали доповідей та виступів / редкол.: А. Конверський та ін. К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. Ч. 9. С. 107–109.

65. Kľučkovič A. Проблема толерантности в обществах с фрагментарной политической культурой (на примере Украины). *Zbornik abstraktov z medzinárodnej vedeckej konferencie «Idea tolerancie a intolerancie. Teória a prax» (2-3. oktober 2014)*. 12. ročník Prešovských politologických dní. Prešov, 2014. S. 10.

66. Ключкович А. «Мечіаризм» у Словаччині – «девіація» демократизаційного шляху. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Політологія. Соціологія. Філософія»*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Політичні кризи в державах та регіонах Європи: внутрішні передумови та зовнішні виклики у ХХ – на початку ХХІ століття» (16-17 жовтня 2014 р.). Вип. 1 (18). Ужгород: ПП «Інватор», 2015. С. 92–95.

67. Ключкович А. Реформування системи державного управління та місцевого самоврядування в Словаччині та Чехії в контексті постсоціалістичної демократизації. *Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2016»*, 20-21 квіт. 2016 р.: матеріали доповідей та виступів / редкол.: А. Конверський та ін. К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. Ч. 10. С. 34–36.

68. Ключкович А. Децентралізація влади та реформування публічного управління в Словаччині. *Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід: матеріали Всеукр.*

наук.-практ. конф. за міжнар. уч., 28 жов. 2016 р. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2016. С. 30–31.

69. Ключкович А. Особливості реформування територіальної організації публічної влади в країнах Вишеградської групи. *Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2017»*, 25-26 квіт. 2017 р.: матеріали доповідей та виступів / редкол.: А. Конверський. К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. Ч. 9. С. 119–121.

70. Ключкович А. Реформування регіонального публічного управління в країнах Вишеградської групи. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика*: зб. наук. пр. Вип. II. Матеріали Третьої Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 22–23 листопада 2017 р. Київ–Тернопіль: «Бескиди», 2017. Ч. 1. С. 142–144.

71. Ключкович А. Політико-правові засади реформування територіального публічного управління в Словацькій Республіці. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика*: зб. наук. пр. Вип. IV. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 23 листопада 2018 р. Київ–Тернопіль: «Бескиди», 2018. В 2-х ч. Ч. 1. С. 126–130.

72. Ключкович А. Інститут президентства в Словацькій Республіці: етапи розвитку та особливості політичного функціонування. *Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин*: матеріали II міжнародної наукової конференції, Ужгород, 3 травня 2019 р. Ужгород: ФСН, 2019. С. 6–8.

73. Ключкович А. Децентралізація влади та реформування публічного управління в умовах консолідації демократії в Словаччині (1998–2006 рр.). *Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура*: зб. наук. пр. Вип. V. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 22 листопада 2019 р. Київ–Тернопіль: «Бескиди», 2019. В 2-х ч. Ч. 1. С. 212–216.

АНОТАЦІЯ

Ключкович А. Ю. Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2020.

В дисертації здійснено комплексний політологічний аналіз еволюції словацької моделі суспільно-політичного розвитку. Досліджено основні чинники, цілі та динаміку суспільно-політичних змін на ключових етапах розвитку Словаччини впродовж трьох останніх десятиліть. Поетапно розкрито специфіку процесів демократизації політичного режиму, його гібридизації, консолідації демократії та реалізації її потенціалу в сучасних умовах суспільно-політичного розвитку Словаччини. Висвітлено трансформаційні процеси на рівні

партійної системи, державно-владних інститутів, громадського сектора, політичної культури словацького суспільства та їхній вплив на еволюцію моделі суспільно-політичного розвитку. Встановлено особливості та суперечності словацького переходу до демократії в посткомуністичному контексті. Обґрунтовано, що консолідація демократичного режиму в Словаччині є інтегральним результатом багаторівневих соціально-політичних змін під впливом комплексу структурних і процедурних чинників. З'ясовано основні проблеми та тенденції розвитку словацької моделі консолідованої демократії на сучасному етапі.

Ключові слова: Словацька Республіка, модель суспільно-політичного розвитку, соціально-політичні зміни, політична система, політичний режим, перехід до демократії, консолідована демократія, трансформація, еволюція.

АННОТАЦІЯ

Ключкович А. Ю. Эволюция модели общественно-политического развития в Словацкой Республике. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. Львовский национальный университет имени Ивана Франка, Львов, 2020.

В диссертации осуществлен комплексный политологический анализ эволюции модели общественно-политического развития в Словацкой Республике. Исследованы основные факторы, цели и динамика общественно-политических изменений на ключевых этапах развития Словакии в течение трех последних десятилетий. Поэтапно раскрыта специфика процессов демократизации политического режима, его гибридизации, консолидации демократии и реализации ее потенциала в современных условиях общественно-политического развития Словакии. Освещены трансформационные процессы на уровне партийной системы, государственно-властных институтов, гражданского сектора, политической культуры словацкого общества и их влияние на эволюцию модели общественно-политического развития. Установлены особенности и противоречия словацкого перехода к демократии в посткоммунистическом контексте. Обосновано, что консолидация демократического режима в Словакии является интегральным результатом многоуровневых социально-политических изменений под влиянием комплекса структурных и процедурных факторов. Выявлены основные проблемы и тенденции развития словацкой модели консолидированной демократии на современном этапе.

Ключевые слова: Словацкая Республика, модель общественно-политического развития, социально-политические изменения, политическая система, политический режим, переход к демократии, консолидированная демократия, трансформация, эволюция.

ABSTRACT

Klyuchkovych A. Y. The Evolution of the Model of the Social and Political Development in the Slovak Republic. – On the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Political Science in specialty 23.00.02 – Political Institutions and Processes. Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2020.

The complex political science analysis of the evolution of the Slovak model of the social and political development has been performed in the dissertation. The main factors, goals and dynamics of social and political changes at the key stages of Slovakia's development during the last three decades have been studied. The changes at the level of the party system, the state institutions, the public sector, the political culture of the Slovak society and their impact on the evolution of the development model have been analyzed through the structural and dynamic prism.

In accordance with the elaborated conceptual scheme of analysis, the specifics of the processes of liberalization/democratization of the political regime, its hybridization, consolidation of democracy and realization of its potential in modern conditions have been gradually revealed. The model of the social and political development of Slovakia has been shown to reproduce its specific national characteristics at each stage: the overthrow of the communist regime and multilevel democratization in the early 1990s proved the implementation of the "catch-up" modernization model accompanied by the national and political transformation; the hybridization of the political regime during the development of the Slovak statehood aggravated the conflicting elements of the model, nourished at the political, power and institutional, social and cultural levels; the consolidation of democracy in the early 2000s became possible due to the «second wave» of modernization and strengthening of the consensus style in political relations in the context of implementation of the European integration course; stabilization and improvement of the Slovak model of the consolidated democracy in the light of new trends in social and political development can be observed at the present stage.

The procedural characteristics of the model of social and political development of Slovakia that appeared during the study period have been clarified: evolution (from the communist post-totalitarianism to the consolidated democracy); nonlinearity of the transit trajectory; four-dimensionality of the vertical structure of the transformation; «Catching up» nature of modernization; European orientation in the course of development. The current state of scientific contribution to the problem of social and political development of Slovakia has been elucidated. Theoretical and methodological principles as well as problems of the research of the post-communist transformations in the countries of Central and Eastern Europe have been specified.

The social and political changes in Slovakia during the collapse of the communist regime and the federal stage of democratic transformations in 1989-1992 have been analyzed. The specifics of the democratic transformation of Slovakia in the context of the general transitory characteristics of CEE countries have been revealed. The analysis of the political process in 1994-1998 has indicated a complex

confrontational struggle of authoritarian and democratic tendencies of Slovakia's development whilst forming a hybrid regime. The factors of formation and peculiarities of functioning of the hybrid political regime during the premiership of V. Mečiar have been established. The peculiarities of the Slovak model of democratic consolidation in terms of its structural levels and factors that influenced the completion of the transition to democracy have been clarified. The features and directions of reforming state and government institutions, as well as the impact of institutional modernization on social and political development have been revealed.

The formation of Slovak multiparty system and the development of the party system in the conditions of democratic transformation have been analyzed. The connection between the strengthening of electoral influence of populist, extremist, anti-systemic political subjects and destructive tendencies in the development of the modern party system of Slovakia has been traced. The analysis of the party and political development has shown the existence of numerous social and political divisions, which are systematized in terms of both traditional cleavage types and non-standard lines of conflict inherent only in the Slovak society. The political and cultural aspects of transformation processes in terms of value orientations and political participation of citizens have been elucidated. The post-communist transformation of political consciousness was established to have incomplete nature, which had absorbed a set of contradictory orientations. The main problems and tendencies of social and political development of Slovakia at the present stage have been clarified.

Keywords: Slovak Republic, model of the social and political development, social and political changes, political system, political regime, transition to democracy, consolidated democracy, transformation, evolution.

Підписано до друку
18.05.2020. Формат 60x90/16 Гарн.тип Таймс.
Папір офсетний № 1. Ум.-друк. Арк 1,8.
Обл.- вид. арк 1,9. Наклад 100 прим. Замовл. № 31.
Віддруковано з готового оригінал макету

Приватне підприємство „Інватор”
Свідоцтво серія А00 № 385608
88000, м. Ужгород, вул. Мукачівська, 20
тел.: 050 68 38 783